

ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ
ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ
ΕΩΣ ΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Επιστημονική επιμέλεια
Α. -Φ. ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
[ΙΔΡΥΜΑ ΜΑΝΟΛΗ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ]

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του παρόντος έργου στο σύνολό του ή τμημάτων του με οποιονδήποτε τρόπο, καθώς και η μετάφραση ή διασκευή του ή εκμετάλλευσή του με οποιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγής έργου λόγου ή τέχνης, σύμφωνα με τις διατάξεις του ν. 2121/1993.

Πρώτη έκδοση: Σεπτέμβριος 2001

© 2001, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], Α.-Φ. Χριστίδης

ISBN 960-231-094-4

Βοηθ. Κωδ. 2094

ΙΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΑΤΤΙΚΗ*

[Γ.3.1]

1. Η ΙΩΝΙΚΗ-ΑΤΤΙΚΗ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

Η διάκριση και η κατάταξη διαλέκτων —της αρχαίας ελληνικής μεταξύ άλλων— με βάση ορισμένα χαρακτηριστικά είναι καταρχήν μια θεωρητική κατασκευή, η οποία εμπεριέχει αρκετά υποκειμενικά στοιχεία· τα διαλεκτικά χαρακτηριστικά που απομονώνονται και προβάλλονται διαφέρουν σημαντικά από ερευνητή σε ερευνητή. Η συνεξέταση δύο διαλέκτων, της ιωνικής (με τα ιδιώματά της) και της αττικής, προϋποθέτει την αναγνώριση ορισμένων χαρακτηριστικών, σημαντικών κατά την κρίση του εκάστοτε ερευνητή, τα οποία διακρίνουν ως ένα σημείο την ομάδα αυτή από άλλες. Είναι όμως αυτονόητο ότι στη γλώσσα δεν υπάρχουν στεγανά, ότι ορισμένα από τα γνωρίσματα μιας διαλέκτου δεν χαρακτηρίζουν την ομάδα στο σύνολό της, πολλά δε από αυτά απαντούν παράλληλα και σε άλλες ελληνικές διαλέκτους που δεν ανήκουν στην ίδια ομάδα (βλ. Γ.1). Η διάκριση επομένως μέσα στην ιωνική-αττική διαλεκτική ομάδα δύο, τριών, τεσσάρων ή παραπάνω ιδιωμάτων ή διαλέκτων είναι κατά το μάλλον ή ήττον υποκειμενική και οπωσδήποτε τεχνητή, σήμερα δε δεν εξυπηρετεί καμία επιστημονική επιταγή· επιπλέον, δεν έχει μεγάλη σχέση με τη γλωσσική κατάσταση στην αρχαιότητα ή την άποψη που είχαν οι ίδιοι οι φυσικοί ομιλητές ή οι γραμματικοί γι' αυτή, καθώς οι εκτιμήσεις τους διαφέρουν, όπως είναι φυσικό, από εποχή σε εποχή. Για τον λόγο αυτό, θα αποφευχθούν εδώ τέτοιες διακρίσεις και η περιγραφή θα περιοριστεί στα χαρακτηριστικά της ομάδας κατά γεωγραφικές περιοχές, χωρίς αυτό να συνεπάγεται διαλεκτική κατάταξη.

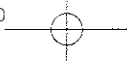
1.1 Ο ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ

Ο εξαιρετικά εκτεταμένος ιωνικός κόσμος παρουσίαζε, όπως είναι αναμενόμενο, σημαντική διαλεκτική ποικιλία. Ιωνικά ιδιώματα ομιλούνταν στα παράλια της Μικράς Ασίας, στα περισσότερα νησιά του Αιγαίου (πλην Κυθήρων, Κρήτης, Μήλου, Θήρας και των νοτιοανατολικών Δωδεκανήσων) και στις αποικίες τους. Σε ό,τι αφορά τον μητροπολιτικό —υπό την ευρύτερη έννοια— χώρο, πρόκειται σχηματικά για μια ζώνη που εκτεινόταν κατά την προκλασική περίοδο βορείως της δωρικής (από την Πελοπόννησο, την Κρήτη, τη Ρόδο και την Κω ως την Καρία) και νοτίως της αιολικής (από τη Βοιωτία και τη Θεσσαλία ως τη Λέσβο και τη Σμύρνη). Ήδη την εποχή του Ηροδότου η ιωνική έχει εξαπλωθεί βορείως και νοτίως της προαναφερθείσας περιοχής, από τη Σμύρνη, αιολική παλαιότερα πόλη, ως την Αλικαρνασσό, αρχικά δωρική. Ιωνικές αποικίες υπήρχαν πολυάριθμες στη Χαλκιδική και στα βόρεια παράλια της αιγαιακής Θράκης, στην Προποντίδα, στον Εύξεινο Πόντο, στη Μεγάλη Ελλάδα και στη Σικελία, στη Γαλατία, στην Ιβηρική χερσόνησο.

Αντίθετα, η αττική ομιλήθηκε στον περιορισμένο συγκριτικά ομώνυμο γεωγραφικό χώρο και στις αποικίες της Αθήνας (π.χ. στη Λήμνο, στο Σίγειον, στην Αμφίπολη). Ο συνοικισμός των πολισμάτων που αποδίδεται κατά

* Οι διαλεκτικοί τύποι της ιωνικής τονίζονται συμβατικά σύμφωνα με τους κανόνες της αττικής διαλέκτου, εκτός φυσικά από τις περιπτώσεις που φωνητικά ή μορφολογικά προβλήματα καθιστούν αβέβαιο το εγχείρημα.

ΟΙ ΑΡΧΑΙΕΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΙ

τον μύθο στον Θησέα και η ύπαρξη ενός μοναδικού πολιτικού κέντρου στην Αττική, της Αθήνας, είχε αναμφισβήτητα θετικές συνέπειες στην ομοιογένεια της διαλέκτου, τουλάχιστον στον γραπτό λόγο. Το πολιτικό σύστημα και η οικονομική ευμάρεια της πόλης, που παρείχε περισσότερες ευκαιρίες για εκπαίδευση (άρα και για καλύτερη παιδεία), έπαιξαν επίσης σημαντικό ρόλο στον περιορισμό του αναλφαριθμητισμού (βλ. β.δ. 2), αποτέλεσμα του οποίου ήταν η χρησιμοποίηση της γραφής από ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού. Από την άλλη, η μαζική εγκατάσταση ξένων στην Αττική κατά τον 6ο και κυρίως τον 5ο αιώνα π.Χ. είχε επίσης άμεσες και έμμεσες, και μακροπρόθεσμες μάλλον, επιπτώσεις στην εξέλιξη της αττικής: αφενός καλλιέργεια της διαλέκτου από τους μη αθηναίους διανοούμενους που δίδασκαν και έγραφαν σε αυτή· αφετέρου διάδοση μη αττικών στοιχείων, λεξιλογικών κυρίως, μέσω των ξένων, μετοίκων ή δούλων, που αφομοιώνονταν λιγότερο ή περισσότερο από τα λαϊκά στρώματα της Αττικής.

2. Η ΓΡΑΦΗ

2.1 ΤΑ ΑΛΦΑΒΗΤΑ

Κατά τον Ηρόδοτο, στους Ίωνες οφείλεται η μεταρρύθμιση του φοινικικού «αλφαβήτου» (Heubeck 1979, 105-109· βλ. και β.6). Το κυριότερο χαρακτηριστικό των αλφαβήτων της ιωνικής Δωδεκαπόλεως (Jeffery 1990, 325-345) είναι η προσθήκη του Η για την απόδοση του [ε:] (και κατ' αναλογία του Ω για την απόδοση του [ο:]), καθώς και των Ξ για την απόδοση του [ks], Ψ για την απόδοση του [ps] και Τ (σαμπί) για την απόδοση του [ts] (Brixhe 1982, 216 κ.ε.).

Για τα αλφάβητα των νήσων του Αιγαίου (Jeffery 1990, 289-308) σημειώνουμε ότι στο αλφάβητο της Πάρου και της αποικίας της, της Θάσου, το [ο] αποδίδεται με Ω και το [ο:] με Ο: π.χ. *Δήμητρος ήώρως* (= *Δήμητρος ήόρος*), *πώλεος* (= *πόλεως*).

Στο αλφάβητο της Εύβοιας και των αποικιών της (Jeffery 1990, 79-89) το [x] αποδίδεται με ↓ (και παραλλαγές του), το [ks] με τα γραφήματα +, X (και παραλλαγές).

Το παλαιό αλφάβητο της Αττικής φαίνεται πως αρχικά είχε επηρεαστεί από τα αλφάβητα της Αίγινας και της Εύβοιας (Jeffery 1990, 66-78). Χρησιμοποιήθηκε μέχρι τα τέλη του 5ου αιώνα π.Χ. Το 403/2, μετά τη συντριπτική ήττα στον Πελοποννησιακό Πόλεμο και την αποκατάσταση της δημοκρατίας, η Αθήνα με ψήφισμα εγκαταλείπει το παλαιό αττικό αλφάβητο και εισάγει μια τυποποιημένη παραλλαγή του ανατολικού ιωνικού. Κατά τον Θεόπομπο, *τοὺς δὲ Ἀθηναίους ἔπεισε χρῆσθαι τοῖς τῶν Ἰώνων γράμμασιν Ἀρχίνος ὁ Ἀθηναῖος, ἐπὶ ἄρχοντος Εὐκλείδου*/Ο Αρχίνος ο Αθηναῖος, ἐπὶ ἄρχοντος Εὐκλείδου, ἔπεισε τοὺς Ἀθηναίους να χρησιμοποιήσουν τα ιωνικού τύπου γράμματα (Σούδα, λ. *Σαμίων ὁ δῆμος*· βλ. Threatte 1980, 26-51). Τριάντα περίπου χρόνια αργότερα το ίδιο αλφάβητο εισάγεται στη Βοιωτία, ίσως λίγο νωρίτερα στη Μακεδονία, και κατά τη διάρκεια του 4ου αιώνα π.Χ. εκτοπίζει τα τοπικά αλφάβητα σε όλο τον ελληνόφωνο κόσμο. Ἐκτοτε το ιωνικό αλφάβητο, συνδυασμένο ἄρρηκτα με την κοινή, θα αποτελέσει το κατεξοχήν ὄργανο εξελληνισμού των αλλογλώσσων ή, τουλάχιστον, το μέσο για να γράψουν τη δική τους γλώσσα, για όσο διάστημα η γραφή —και μέσω αυτής τα ελληνικά πολιτιστικά πρότυπα— ήταν ένδειξη κοινωνικού κύρους.

2.2 Η ΔΙΑΔΟΣΗ ΤΗΣ ΓΡΑΦΗΣ

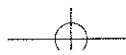
Θα πρέπει να τονιστεί με ιδιαίτερη έμφαση ότι σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις —κυρίως τον αριθμό των επιγραφών που έχουν βρεθεί— ο πολιτισμός της Αθήνας είναι ο κατεξοχήν «πολιτισμός της γραφής», πριν το φαινόμενο αυτό αρχίσει να χαρακτηρίζεται από την ελληνιστική περίοδο όλο τον ελληνόφωνο χώρο. Αυτό έχει προφανώς σχέση με το πολιτικό σύστημα της Αθήνας: οι πολιτικές αλλαγές ήδη από τον Σόλωνα, κυρίως όμως από τον Κλεισθένη, συνοδεύονται —και αυτό δεν είναι βεβαίως τυχαίο— από αύξηση του αριθμού των επιγραφών· αυτή η αύξηση αφορά όχι μόνο τα κείμενα που έχουν δημόσιο χαρακτήρα και απευθύνονται κατά κύριο λόγο στους αθηναίους πολίτες, αλλά και αυτά που έχουν καθαρά ιδιωτικό, σε αγγεία και επιτύμβια μνημεία (πρβ. Teodorsson 1974, 29-32). Αν η γραφή είναι τόσο διαδεδομένη, αυτό έχει ασφαλώς σχέση με τον ρόλο του σχολείου στη συγκεκριμένη κοινωνία· είναι αυτονόητο ότι υπήρχαν κοινωνικές διαφορές στο είδος, αλλά και στον χρόνο της παρεχόμενης εκπαίδευσης (*Μάλιστα δὲ δύνανται οἱ πλουσιώτατοι καὶ οἱ τούτων νεῖς, πρωϊαῖτα εἰς διδασκάλων τῆς ἡλικίας ἀρξάμενοι φοιτᾶν, ὀψιαῖτα ἀπαλλάττονται.* Ἔχουν τις μεγαλύτερες δυνατότητες εκπαίδευσης οι πιο πλούσιοι· καθώς οι γιοι τους, που αρχίζουν να πηγαίνουν στους δασκάλους σε πάρα πολύ νεαρή ηλικία και σε πάρα πολύ προχωρημένη τελειώνουν· Πλάτων, *Πρωταγόρας* 326c). Παρά τις κοινωνικές διαφορές όμως, είναι προφανές ότι οι εγγράμματοι στην Αθήνα είναι πολύ περισσότεροι σε σύγκρισή με άλλες ελληνόφωνες περιοχές, ήδη από την αρχαϊκή, ιδιαίτερα όμως κατά την κλασική περίοδο (βλ. και β.8, β.8.2, η.1).

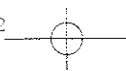
3. ΟΙ ΠΗΓΕΣ

3.1 Η ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Η ιωνική χρησίμευσε ως βάση για τη δημιουργία ορισμένων τεχνητών εν μέρει γλωσσών που αποτέλεσαν το χαρακτηριστικό όργανο έκφρασης κάθε λογοτεχνικού είδους στην αρχαία Ελλάδα (βλ. z.α.1, z.α.2). Αυτό ισχύει και για την επική και για τη λυρική ποίηση (ελεγεία και ἱάμβο κυρίως). Η αττική διάλεκτος από τον 5ο αιώνα π.Χ. γίνεται η κατεξοχήν διάλεκτος του δράματος, τουλάχιστον στα διαλογικά μέρη, τα οποία αναπτύσσονται σταδιακά σε βάρος των χορικών.

Η ιωνική ήταν η πρώτη και η πιο διαδεδομένη γλώσσα του πεζού λόγου (Meillet 1975, 218-234). Είναι μία από τις πιο εκλεπτυσμένες εκφράσεις του ιωνικού πολιτισμού, σε ακμή ήδη από την αρχαϊκή εποχή· ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς τη χαρακτηρίζει *σαφή καὶ κοινήν, καθαρὰν καὶ σύντομον*. Είναι καταρχήν η γλώσσα της φιλοσοφικής σκέψης, αλλά και της επιστήμης, λ.χ. της ιατρικής: ο Ιπποκράτης ο Κώος δεν γράφει τον 5ο αιώνα π.Χ. στη δωρική, αλλά *ἀκράτῳ τῇ Ἰάδι χρῆται*/χρησιμοποιεί ανόθευτη την ιωνική· και μετά από αυτόν, επίσης, οι ιατροί της σχολής της Κω και της Κνίδου (βλ. z.β.6). Η ιωνική είναι, επιπλέον, η γλώσσα της ιστορίας από την εποχή ήδη του Εκαταίου από τη Μίλητο· ο Θουκυδίδης φέρει έκδηλα τα ίχνη αυτής της επίδρασης. Η αττική καταλαμβάνει ένα χώρο ο οποίος προφανώς ήταν ξένος για την ιωνική σκέψη, τον ρητορικό λόγο. Από τον 5ο αιώνα π.Χ. και εφεξής η αττική γίνεται η διάλεκτος όλων των καλλιεργημένων ελληνοφώνων και σταδιακά υποκαθιστά στον πεζό λόγο όλες τις ελληνικές διαλέκτους· όχι όμως στην παλαιά διαλεκτική της μορφή, αλλά σε μια απλούστερη, που χρωστά πολλά στην ιωνική διάλεκτο: την κοινή (βλ. α.6).

3.2 ΟΙ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ

Παρά τα πολλά, σημαντικά και πρώιμα κείμενα, η ιωνική παραμένει σήμερα η σχετικά λιγότερο μελετημένη αρχαιοελληνική διάλεκτος. Πάντως, για καθαρά ιστορικούς —ίσως και για γλωσσικούς— λόγους, η επίδραση της αττικής στην ιωνική είναι ευδιάκριτη και σημαντική σε ορισμένες περιοχές, ιδιαίτερα στις αποικίες, ήδη από τον 5ο αιώνα π.Χ. (βλ. Panayotou 1990 για τη Χαλκιδική).

4. Η ΓΛΩΣΣΑ

Ο Ηρόδοτος (1.142, βλ. Κείμ. 1) διακρίνει στην ιωνική τέσσερα ιδιώματα: των ιωνικών πόλεων της Καρίας, των ιωνικών πόλεων της Λυδίας, της Σάμιου και, τέλος, της Χίου και των Ερυθρών στη μικρασιατική ακτή. Κανένα από τα ιδιώματα αυτά δεν έχει αφήσει ίχνη στον γραπτό λόγο· έχουμε προφανώς, ήδη από την αρχαϊκή εποχή, μια ιωνική κοινή στον γραπτό λόγο, μια γλώσσα απαλλαγμένη από τοπικά ιδιωματικά στοιχεία, με βάση την ιωνική των καλλιεργημένων στρωμάτων (López Eire 1987, 166-167).

Στην Αττική, η αφθονία (απολύτως, αλλά και σε σχέση με άλλες περιοχές) επιγραφικού υλικού έδωσε τη δυνατότητα πολύ λεπτών γλωσσικών αναλύσεων, κυρίως τα τελευταία είκοσι χρόνια· οι αναλύσεις αυτές έχουν σκοπό την περιγραφή της εξέλιξης του προφορικού λόγου, όπως αυτός διαγράφεται από τα «λάθη» στον γραπτό, καθώς και την παρακολούθηση της γλωσσικής εξέλιξης: ταχύτερης στις κοινωνιολέκτους των λαϊκών στρωμάτων, βραδύτερης, συντηρητικότερης και σχετικά ομοιογενούς στις κοινωνιολέκτους των πιο εύρωστων οικονομικά στρωμάτων, που έχουν εκπαιδευτεί για μακρότερα χρονικά διαστήματα στο σχολείο και επομένως έχουν υποστεί μονιμότερα τη διορθωτική του επίδραση στον λόγο τους (βλ. Teodorsson 1974, 29-32 κ.α.).

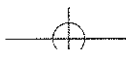
Η φυσιογνωμία της ευβοϊκής, ιωνικού ιδιώματος, καθορίστηκε ως ένα βαθμό από την επίδραση της βοιωτικής διαλέκτου για γεωγραφικούς και ιστορικούς λόγους· πιο καθοριστική, αλλά από τα τέλη του 6ου αιώνα π.Χ. και εξής, είναι η επίδραση της αττικής για ιστορικούς λόγους, μια και από αυτή την περίοδο η Εύβοια εισέρχεται στη σφαίρα επιρροής της Αθήνας.

4.1 ΦΩΝΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΦΩΝΟΛΟΓΙΑ

Το υποσύστημα των φωνηέντων της ιωνικής και της αττικής είχε, στην κλασική τουλάχιστον εποχή, εκτός από τα βραχέα, οκτώ μακρά φωνήεντα: [a:], [ɛ:], [o:], [u:], [y:], [i:], [e:], [ɛ:]. Αυτό ήταν εν μέρει αποτέλεσμα εξελίξεων όπως:

❖ Προσθίωσης του * [a:] κάθε προελεύσεως σε [ä:]: *ep^hansa > ἔφφνα, ιων.-αττ. δῆμος, νίκη, έναντι των δᾶμος, νικά των άλλων διαλέκτων· πρόκειται για αποκλειστικό χαρακτηριστικό της ιωνικής-αττικής. Η προσθίωση πάντως αυτού του τύπου διακόπηκε πριν από τις νεότερες αναπληρωματικές εκτάσεις (δηλαδή την έκταση βραχύχρονου φωνήεντος που προηγείται ενός συμφωνικού συμπλέγματος, μετά την απλοποίηση αυτού του τελευταίου, όπως *ransans > πᾶσας) και πριν από τις συναιρέσεις a+e (τύπου *timaete > τιμάτε). Το [ä:] αυτό εξακολούθησε να στενώνεται μέχρι να συμπέσει με το αρχαίο /e:/ και στις δύο διαλέκτους, αλλά σε διαφορετικό χρόνο από περιοχή σε περιοχή.

Αποκλειστικά στην αττική διάλεκτο παρατηρήθηκε σε δύο περιπτώσεις επανατροπή αυτού του [ä:] σε [a:]: α. Μετά από [r], αττ. ἡμέρα, πράττω/ων.

ἡμέρη, *πρήσσω* (με εξαίρεση τη συναίρεση [e] + [a], αιτ. εν. **πλήρεα* > *πλήρη*). Χρονολογικά, η προσθίωση αυτή είναι προγενέστερη της σίγησης του /w/ στο σύμπλεγμα [rw]: **korwa* > ιων. *κούρη*/αττ. *κόρη*. β. Μετά από [i], [e] και δίφθογγο με υποτακτικό στοιχείο i: αττ. *Ἀστίας*, *γενεά*/ιων. *Ἀστίης*, *γενεή*.

❖ Προσθίωσης του /u:/ > /y:/ στην αττική και στην ιωνική της Μικράς Ασίας, αλλά και στην Εύβοια σύμφωνα με νεότερες μελέτες (βλ. τελευταία Méndez Dosuna 1993, κυρίως 114 κ.ε.).

❖ Μονοφθογγισμού της /ai/ και της συνακόλουθης στένωσης των προσθίων φωνηέντων.

❖ Της τρίτης αναπληρωματικής έκτασης, όπου η σίγηση του *w στα συμπλέγματα [rw] και [nw] είχε ως αποτέλεσμα (μόνο στην ιωνική, όχι στην αττική) την έκταση του προηγούμενου βραχύχρονου φωνήεντος: **ksenwos* > ιων. *ξείνος*/αττ. *ξένος*, **korwos* > ιων. *κοῦρος*/αττ. *κόρος*. Πρέπει να τονιστεί ότι οι εξελίξεις αυτές συνδέονται μεταξύ τους, υπό την έννοια ότι μια αλλαγή σε ένα σημείο προξένησε μια σειρά αλυσιδωτών αντιδράσεων σε όλο το φωνολογικό σύστημα.

Η διαλεκτική αυτή οικογένεια παρουσιάζει επίσης τα εξής χαρακτηριστικά:

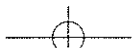
❖ Αντιμεταχώρηση (δηλαδή αμοιβαία μετάθεση της ποσότητας δύο επάλληλων φωνηέντων) τύπου *νηός* > *νεώς*, με επιπτώσεις κυρίως στη μορφολογία.

❖ Στην Ιωνία (σπανιότερα στην Εύβοια) και στις αποικίες τους γίνονται ανεκτές ασυναίρετες οι ακολουθίες φωνηέντων -ea, -ee:, -eo κλπ. σε συνεχόμενες συλλαβές, όχι όμως και στην Αττική, όπου προτιμάται η συναίρεση: ιων. *ἔτεα*, *Καλλικράτεος*/αττ. *ἔτη*, *Καλλικράτους*.

❖ Στην Ιωνία (σπανιότερα σε άλλες περιοχές), όπως και στις δωρικές πόλεις της Μικράς Ασίας, τα συμπλέγματα φωνηέντων -eo- (σπανιότερα τα -ao-) σε συνεχόμενες συλλαβές δημιουργούν δίφθογγο: eo > eu, ao > au. *Θευγένης*, *ἀδικεῦμεν* (= *Θεογένης*, *ἀδικοῦμεν*).

❖ Χαρακτηριστικό που αφορά σχεδόν αποκλειστικά την κατάληξη —θέση όπου διατηρούνται οι δίφθογγοι αυτού του είδους— είναι ο μονοφθογγισμός των /e:i/, /ɔ:i/ και /a:i/ στην Ιωνία και την Αττική σιγείται το υποτακτικό στοιχείο της διφθόγγου, δηλαδή /e:i/ > /e:/, /ɔ:i/ > /ɔ:/, /a:i/ > /a:/ (εναλλαγές αντίστοιχα HI ~ H, ΩI ~ Ω, AI ~ A): *τῇ οἰκίαι* > *τῇ οἰκία*, *ἐν Δίωι* > *ἐν Δίφ*. Αντίθετα, στην Εύβοια και στις αποικίες της (αλλά και στη βοιωτική, στις βορειοδυτικές διαλέκτους κλπ.) βραχύνεται απλώς το προτακτικό στοιχείο της διφθόγγου: /e:i/ > /ei/, /ɔ:i/ > /oi/, /a:i/ > /ai/ (αντίστοιχα HI ~ EI, ΩI ~ OI, AI ~ AI): *τεῖ οἰκίει ὄλει*, *ἐν Δίωι* (δοτ. εν.).

❖ Η πρόωμη απώλεια της δασύτητας είναι χαρακτηριστική της ιωνικής της Μικράς Ασίας κυρίως (όπως και της αιολικής και της δωρικής της Μικράς Ασίας): *ἰρός*, *κατόπερ*, *Ταργηλιών*. Αντίθετα, στην Αττική (και κατά περίπτωση στην Εύβοια, στις αποικίες της και στις ιωνόφωνες νήσους του Αιγαίου) διατηρείται για μεγαλύτερο διάστημα: αττ. *Θαργηλιών*, *Ἀκανθος* *Ηιέρων*, αλλά *Ἐρδονασσα*. Πάντως, κατά την κλασική περίοδο θα σιγηθεί το φώνημα και στην αττική. Στην κοινή (και μέσω αυτής στη νέα ελληνική) θα κληρονομηθούν από την αττική ορισμένα στοιχεία τα οποία είχαν ως *αφετηρία* τη δασύτητα, κυρίως λόγω του συντηρητισμού της γραφής ή διά της λεξικοποίησης: *ἥλιος* —αλλά *αντηλιακό!*—, *ὁδός*, *Ἑλληνας* και *εφόδιο*, *ανθέλληνας*.

❖ Στην ιωνική, όπως σε όλες τις ελληνικές διαλέκτους και τα ιδιώματα (εκτός αυτών της Αττικής και της Εύβοιας), παρατηρείται σύμπλεγμα [-ss-] που αντιστοιχεί σε [-tt-] στις δύο τελευταίες περιοχές: ιων. *πρήσσω, ἐρέσσω, θάλασσα* / αττ. *πράττω, ἐρέττω, θάλαττα* / ευβ. *πρήττω*. Στην ανατολική ιωνική επίσης το σύμπλεγμα rs αντιστοιχεί σε αττικό και ευβοϊκό rr: ιων. *ἄρσσην, χερσόνησος* / αττ. και ευβ. *ἄρρην, χερρόνησος*. Και στα δύο αυτά σημεία η κοινή θα συνεχίσει τους ιωνικούς τύπους.

❖ Στην Ερέτρια και τον Ωρωπό το άηχο s ηχηροποιείται σε μεσοφωνηεντική θέση σε r (ρωτακισμός): πρόκειται για σχετικά ύστερο (μετά τα μέσα του 5ου αιώνα π.Χ.) χαρακτηριστικό: *ῥῶρ ἄν* / αττ. *ὅπως ἄν*, *Ἀρτεμίρια* / αττ. *Ἀρτεμίσια*. Μνεΐα του χαρακτηριστικού κάνει και ο Πλάτων (*Κρατύλος* 434 c).

4.2 ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ

❖ Χαρακτηριστικό που μοιράζεται η ιωνική και η αττική με τις ανατολικές λεγόμενες διαλέκτους είναι η τροπή του *ti > si, π.χ. σε ουσιαστικά, επιρρήματα, ρήματα, αριθμητικά: ιων.-αττ. *εἴκοσι, γερουσία, γ' πληθυντικό -ουσι/δωρ. Fίκατι, λακ. γεροντία, βορειοδυτ. γ' πληθυντικό -οντι, λύνοντι* / αττ. *λύουσι(ν)*.

❖ Στην αττική διάλεκτο, κυρίως, δηλώνεται το λεγόμενο *εφελκυστικό -ν* (μη ετυμολογούμενο έρρινο) σε άκλιτες λέξεις αλλά και σε ληκτικά μορφήματα κλιτών, όταν προηγείται βραχύ [e] ή [i]: π.χ. γ' ενικό -ε ή -σι, δοτ. πληθυντικού -σι, *ἔλεγεν, λέγουσιν, άκλιτα τύπου ἔμπροσθεν, εἴκοσιν*. Είναι πιθανόν ότι η αττική αποτέλεσε το κατεξοχήν κέντρο από το οποίο διαδόθηκε το χαρακτηριστικό αυτό σε όλες τις ελληνόφωνες περιοχές, από τον 4ο αιώνα π.Χ.

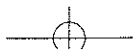
❖ Η ιωνική και η αττική (όπως και η αρκαδοκυπριακή) σχηματίζουν τα απαρέμφατα ενεργητικού ενεστώτα των αθέματων ρημάτων με την κατάληξη -(e)ναι, σε αντίθεση με άλλες διαλέκτους που έχουν αντίστοιχα κατάληξη -μεναι, -μεν, -μειν: π.χ. ιων.-αττ. *εἶναι/λεσβ. εμμεναι/θεσσ. εμμεν/βοιωτ. ειμεν/ηλ., λακ. ημεν/ροδ. ημειν*.

❖ Στην αττική διάλεκτο χρησιμοποιείται περισσότερο σε σχέση με την ιωνική η διάκριση ενικού/δυϊκού/πληθυντικού αριθμού. Η σταδιακή εγκατάλειψη του δυϊκού, προς όφελος του πληθυντικού, στην κοινή πρέπει να έχει σχέση αφενός με τον ρόλο της ιωνικής στον σχηματισμό της κοινής, αφετέρου με τη γενικότερη τάση για απλοποίηση του κλιτικού συστήματος στην τελευταία (βλ. παρ. iii. i).

❖ Η τάση δημιουργίας αναλογικών τύπων για τον περιορισμό της πολυτυπίας στα παραδείγματα με περισσότερα του ενός θέματα θα κληρονομηθεί στην κοινή προφανώς από την ιωνική: ενώ η αττική διατηρεί (στα επίσημα κείμενα τουλάχιστον) πολύπλοκα παραδείγματα του τύπου *οἶδα, οἶσθα, οἶδε, ἴσμεν* κλπ., η ιωνική δημιουργεί αναλογικούς τύπους *οἶδας, οἶδαμεν, οἶδατε*. Σε ανάλογο πλαίσιο θα πρέπει να ερμηνευθούν τα πρώιμα παραδείγματα, στην Ιωνία, ρημάτων σε -μι λ.χ., που κλίνονται κατά τα συνηρημένα: *τιθῶ, τιθεῖς* κλπ.

5. ΑΤΤΙΚΗ ΔΙΑΛΕΚΤΟΣ, ΙΩΝΙΚΗ ΔΙΑΛΕΚΤΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΗ

Για λόγους που σχετίζονται, καταρχήν τουλάχιστον, με την οικονομική διείσδυση και τη συνακόλουθη στρατιωτική και αργότερα πολιτιστική υπεροχή της Αθήνας, η αττική διάλεκτος απέκτησε μεγάλο κύρος ως γλώσσα πο-

λιτισμού, εκτοπίζοντας από τον χώρο του γραπτού πεζού λόγου την ιωνική. Η επίδραση όμως της αττικής στην ιωνική είναι αμφίδρομη: η μακροχρόνια συνύπαρξη και ο εκτεταμένος γεωγραφικά χώρος επαφής, το βάρος της ιωνικής γραμματείας, είχαν ως αποτέλεσμα τη διείσδυση (ή την υιοθέτηση) αρκετών στοιχείων της ιωνικής, τα οποία χρωμάτισαν καθοριστικά την κοινή στη φωνολογία, τη μορφολογία, τη σύνταξη και το λεξιλόγιο. Η κοινή έχει διαμορφωθεί στην Αθήνα με βάση μια συντηρητικότερη μορφή αττικής, εκείνης των μορφωμένων στρωμάτων, με αρκετά ιωνικά στοιχεία. Αυτή η γλωσσική μορφή, ως όργανο του μακεδονικού και όλων των ελληνιστικών βασιλείων μετέπειτα, θα εκτοπίσει τις τοπικές διαλέκτους από τον γραπτό λόγο και θα επηρεάσει σε μεγάλο —κατά περίπτωση— βαθμό και τον προφορικό. Όλα τα νεοελληνικά ιδιώματα έχουν ως βάση, σε μικρότερο ή σε μεγαλύτερο ποσοστό, την κοινή (βλ. α.β. 1-α.β.3).

ΕΠΙΛΟΓΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

[1] Ηρόδοτος, *Ιστορίαι* 1.142 Godley.

γλώσσαν δὲ οὐ τὴν αὐτὴν οὗτοι (sc. οἱ Ἴωνες) νενομίκασι, ἀλλὰ τρόπους τέσσαρας παραγωγέων. Μίλητος μὲν αὐτέων πρώτη κέεται πόλις πρὸς μεσαμβρίην, μετὰ δὲ Μυοῦς τε καὶ Πριήνη. αὗται μὲν ἐν τῇ Καρίῃ κατοίκηνται κατὰ ταῦτά διαλεγόμεναι σφίσι, αἶδε δὲ ἐν τῇ Λυδίῃ, Ἐφεσος Κολοφών Λέβεδος Τέως Κλαζομεναὶ Φώκαια· αὗται δὲ αἱ πόλεις τῆσι πρότερον λεχθείσῃσι ὁμολογέουσι κατὰ γλώσσαν οὐδέν, σφίσι δὲ ὁμοφωνέουσι. ἔτι δὲ τρεῖς ὑπόλοιποι Ἰάδες πόλεις, τῶν αἱ δύο μὲν νήσους οἰκέονται, Σάμον τε καὶ Χίον, ἡ δὲ μία ἐν τῇ ἡπείρῳ ἴδρυνται, Ἐρυθραί. Χίοι μὲν νυν καὶ Ἐρυθραῖοι κατὰ τὸν αὐτὸν διαλέγονται, Σάμιοι δὲ ἐπ' ἑωντῶν μόνον. οὗτοι χαρακτηρὲς γλώσσης τέσσαρες γίνονται.

(Οἱ Ἴωνες) δεν χρησιμοποιοῦν την ἴδια διάλεκτο, ἀλλὰ τέσσερα ιδιώματα. Ἡ Μίλητος εἶναι ἡ νοτιότερή τους πόλη, μετὰ συναντάμε τὴ Μυσούντα καὶ τὴν Πριήνη. Αὐτὲς βρίσκονται στὴν Καρία καὶ ἔχουν τὴν ἴδια διάλεκτο, ἐνῶ οἱ παρακάτω βρίσκονται στὴ Λυδία, Ἡφεσος, ἡ Κολοφών, ἡ Λέβεδος, ἡ Τέως, οἱ Κλαζομενές, ἡ Φώκαια· αὐτὲς οἱ πόλεις δεν ἔχουν τίποτα κοινὸ γλωσσικὰ με τὶς προηγούμενες, μεταξὺ τους ὅμως ἔχουν. Υπάρχουν τρεῖς ἀκόμα ἰωνικὲς πόλεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ δύο εἶναι νησιωτικὲς, ἡ Σάμος καὶ ἡ Χίος, καὶ ἡ ἄλλη εἶναι ἡπειρωτικὴ, οἱ Ερυθρές. Οἱ Χίοι καὶ οἱ Ερυθραῖοι μιλοῦν με τὸν ἴδιο τρόπο, ἐνῶ οἱ Σάμιοι με δικό τους, ξεχωριστό. Αὐτὰ εἶναι τὰ τέσσερα ιδιώματα τῆς διαλέκτου.

[2] Στήλη, με περιεχόμενο ἐν μέρει ταυτόσημο, γραμμὴν βουστροφηδόν σε ἰωνικὴ καὶ αττικὴ διάλεκτο καὶ στα ἀντίστοιχα ἀλφάβητα. Σίγειον Τρωάδος. Περίπου μέσα τοῦ 6ου αἰῶνα π.Χ. Jeffery 371, αρ. 43, 44 καὶ 416, πίν. 71, αρ. 43, 44· CEG 179.

- Φανοδίχῳ
ἐμὶ τόμοκ-
ράτεος τῷ
4. Προκοννη-
σίδῳ κρητήρ-
α δέ : καὶ ὑποκ-
ρητήριον : κ-
8. αἱ ἡθμόν : ἐς π-
ρυτανήμιον

ΟΙ ΑΡΧΑΙΕΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΙ

- ἔδωκεν : Συκε-
εὔσιν
12. Φανοδίκοδ : εἰμί : τῷ Η-
ερμοκράτῳ : τῷ Προκο-
νήσιδ : καγδ' : κρατῆρα
16. καπίστατον : καὶ ἡεθμόν :
ἐς πρυτανεῖον : ἔ-
δοκα : μνήμα : Σιγε<ι>-
εὔσι : Ἐάν δέ τι πάσχ-
20. ὦ, μελεδαίνεν : με ὃ
• Σιγείῃς : Καί μ' ἔπο-
<ιῆ>σεν : Χαῖσδοπος : καὶ
: ἡάδελφοί

(Ιων.): Εἰμαι του Φανοδίκου, του Ερμοκράτους, από την Προκόννησο· τον κρατήρα και το στήριγμά του και τον ηθμό χάρισε στο πρυτανείο για τους Σιγείεις.

(Αττ.): Εἰμαι του Φανοδίκου, του Ερμοκράτους, από την Προκόννησο κι εγώ· προσέφερα κρατήρα και το στήριγμά του και τον ηθμό στο πρυτανείο για να με θυμούνται οι Σιγείεις. Αν πάθω κάτι, φροντίστε με, Σιγείεις! Και εμένα με ἐφτίαξε ο Αἰσωπος και τα αδέλφια του.

[3] Δεξιόστροφη επιγραφή σε αττικό αλφάβητο, γραμμένη στοιχιδόν.
Επιτύμβιο μνημείο που χρονολογείται στα μέσα περίπου του 6ου αιώνα π.Χ.
Αθήνα, Μερέντα. Jeffery, 78, αρ. 29 και 401, πίν. 3, αρ. 29· IG I³, 1261· CEG 24.

- Α. Σῆμα Φρασικλείας· | κόρη κεκλῆσομαι | αἰεΐ,
Β. ἀντί γάμοδ | παρὰ θεδν τοῦτο | λαχόσ' ὄνομα.
Ἀριστιδὸν Πάρι[ος μ' ἔπ]ο[ιῆ]σε.

Εἰμαι ο τάφος της Φρασίκλειας· για πάντα θα καλούμαι κόρη, καθώς, αντί για γάμο, αυτό το όνομα μου επιφύλαξαν οι θεοί. Ο Αριστίων ο Πάριος με ἐφτίαξε.

[4] Πλάτων, Κρατύλος 418b-c Burnet.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ (...) Οἶσθα ὅτι οἱ παλαιοὶ οἱ ἡμέτεροι τῷ ἰῶτα καὶ τῷ δέλτα εὖ μάλα ἐχρῶντο, καὶ οὐχ ἥκιστα αἱ γυναῖκες, αἵπερ μάλιστα τὴν ἀρχαίαν φωνὴν σφῆζουσι. νῦν δὲ ἀντί μὲν τοῦ ἰῶτα ἦ εἰ ἦ ἦτα μεταστρέφουσιν [...] ὥς δὴ μεγαλοπρεπέστερα ὄντα.

ΕΡΜΟΓΕΝΗΣ Πῶς δῆ;

ΣΩ. Οἶον οἱ μὲν ἀρχαιότατοι «ἡμέραν» τὴν ἡμέραν ἐκάλουν, οἱ δὲ «ἐμέραν», οἱ δὲ νῦν «ἡμέραν».

ΕΡΜ. [...]

ΣΩ. Οἶσθα οὖν ὅτι μόνον τούτων δηλοῖ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τὴν διάνοιαν τοῦ θεμένου; ὅτι γὰρ ἀσμένοις τοῖς ἀνθρώποις καὶ ἱμεῖρουσιν ἐκ τοῦ σκοτοῦς τὸ φῶς ἐγίγνετο, ταύτη ὠνόμασαν «ἡμέραν».

ΣΩ. Ξέρεις ὅτι οἱ πρόγονοί μας πρόφεραν πολὺ σωστά το γιώτα και το δέλτα, κυρίως οἱ γυναῖκες, οἱ οποίες κυρίως διατηροῦν τὴν παλιά προφορά. Αλλά στίς μέρες μας το γιώτα το αλλάζουν σε ει ἢ ἦτα [...] γιατί τάχα εἶναι πιο ἐπίσημα.

ΕΡΜ. Πῶς αυτό;

ΣΩ. Γιατί οἱ παλιοὶ μεν ἡμέραν πρόφεραν τὴν ἡμέρα, κι ἄλλοι ἐμέραν, ἐνῶ οἱ τωρινοὶ τὴν λένε ἡμέραν.

ΕΡΜ. [...]

ΣΩ. Βλέπεις ὅτι μόνη απ' αὐτές ἡ (γραφὴ) ἡμέρα φανερώνει τὴν ετυμολογία που εἶχε

υπόψη του ο ονοματοθέτης; διότι με αγαλλίαση οι άνθρωποι και με ήμερο περίμεναν από το σκοτάδι να έρθει το φως και γι' αυτό την ονόμασαν *ήμερα*.

Πρβ. Teodorsson 1974, 263-265· Duhoux 1987, 192-195. Περί το 386/385 π.Χ. Παρά τις δυσκολίες του χωρίου, είναι προφανές τουλάχιστον ότι η στένωση και η βράχυνση του /ε:/ > [i] επέτρεψαν στον Πλάτωνα την (παρ)ετυμολογία της λέξης *ήμερα* από το *ήμερος*, παρέχοντας έτσι μία από τις παλαιότερες μαρτυρίες για τον ιωτακισμό.

[5] Απόσπασμα (πλευρά Α) νομικού χειμένου γραμμένο βουστροφηδόν.

Ερέτρια. 550-525 π.Χ. IG XII.9, 1273-1274· πρβ. Cairns 1991, όπου και η προγενέστερη βιβλιογραφία.

δίκην : έπεάν : κατομόσει : τίν[υ-]

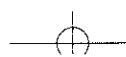
σθα(ι) : τρίτει hεμέ[ρ]ει : χρέματα

δόκιμα : κα[ι] h[υ]γιᾶ· ἰάν : με τέισ-

4. ει [[:hερα]]

(Ο δικαστής) επιβάλλει την ποινή αφού ορκιστεί. (Ο εναγόμενος) θα καταβάλει το πρόστιμο τρεις μέρες μετά (την επιβολή της ποινής) σε νόμισμα αποδεκτό και γνήσιο· αν (όμως) δεν πληρώσει, να τον συλλάβει (ο ενάγων).

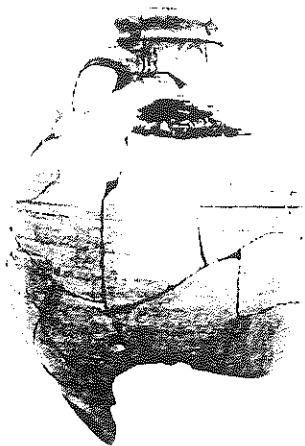
Άννα ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

ΑΡΚΑΔΟΚΥΠΡΙΑΚΗ*

[Γ.3.2]

Εικ. 49
Αττικός αμφορέας. Μένδη Χαλκιδικής.
Τέλος του 8ου αιώνα π.Χ.
Φέρει επιγραφή σε κυπριακό
συλλαβάριο. βλ. Εικ. 50.

1. Η ΑΡΚΑΔΟΚΥΠΡΙΑΚΗ ΔΙΑΛΕΚΤΟΣ

Αρκαδοκυπριακή είναι συμβατική ονομασία που καλύπτει τις γλωσσικές μορφές της ελληνικής που ομιλήθηκαν στην Αρκαδία και την Κύπρο, οι οποίες, παρά τη διαφορά των αντίστοιχων συστημάτων γραφής, παρουσιάζουν προφανείς γλωσσικές ομοιότητες. Ορισμένοι μελετητές αναγνωρίζουν και στην παμφυλιακή διάλεκτο (βλ. Γ.3.3) ισόγλωσσα με την αρκαδική και την κυπριακή, τα οποία τους επιτρέπουν —χωρίς βεβαίως να παραγνωρίζουν τις διαφορές τους— να συνεξετάζουν την παμφυλιακή και την αρκαδοκυπριακή στην ίδια ομάδα διαλέκτων που αποκαλείται στη διεθνή βιβλιογραφία *αχαϊκή*. Το κυριότερο από αυτά είναι η χρήση της δοτικής αντί της γενικής μετά από ορισμένες προθέσεις για τη δήλωση εννοιών όπως η απομάκρυνση ή η απόσπαση, λειτουργίες δηλαδή της αφαιρετικής πτώσης.

Κατά την 1η χιλιετία π.Χ. στην Αρκαδία, ορεινή και απομονωμένη περιοχή στο κέντρο της Πελοποννήσου, μιλιόταν και γραφόταν μια διάλεκτος η οποία παρουσίαζε κοινά χαρακτηριστικά με την κυπριακή της ίδιας περιόδου. Τα στοιχεία αυτά είναι τόσα, που καθιστούν προφανή τη συγγένεια μεταξύ των δύο διαλέκτων.

Βάσει αρχαιολογικών ενδείξεων, τον 12ο αιώνα π.Χ. —αν όχι νωρίτερα— έχει συντελεστεί η σταδιακή εγκατάσταση στην Κύπρο ελληνικών φύλων διαφόρων προελεύσεων (V. Karageorghis 1988). Το νησί βρίσκεται στο μέσο των θαλάσσιων δρόμων προς την Αίγυπτο και τη συροφονικική ακτή. Αν προστεθεί στη γεωγραφική θέση το πλούσιο σε μέταλλα, χαλκό κυρίως, υπέδαφος της, είναι προφανές γιατί η Κύπρος προσείλκυε ανέκαθεν το ενδιαφέρον ξένων για εγκατάσταση ή εκμετάλλευση (Deger-Jalkotzy 1994· Vanschoonwinkel 1994). Είναι βέβαιο ότι το νησί δέχθηκε ένα μέρος ελληνόφωνου πληθυσμού, κυρίως από την Πελοπόννησο (Αρκαδία, Λακωνία, Αχαΐα, Αργολίδα σύμφωνα με τις μυθολογικές παραδόσεις), αλλά και από την Αθήνα ή άλλες περιοχές, που κατέφυγε στην Κύπρο πριν από το τέλος της 2ης χιλιετίας π.Χ. (βλ. και Β.3.3-Β.3.5).

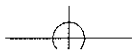
Παρά το σημαντικό αρχαιολογικό, επιγραφικό ή άλλο υλικό, η σύνθεση αρχαιολογικών και γλωσσικών δεδομένων για τον προσδιορισμό της χρονολογίας και του τρόπου εγκατάστασης αυτών των φύλων στην Κύπρο είναι αρκετά προβληματική· θα πρέπει να ερευνηθούν περαιτέρω αφενός το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύχθηκαν τα κοινά γλωσσικά στοιχεία στην Αρκαδία και αφετέρου οι συνθήκες που επέτρεψαν στη διάλεκτο να επιβιώσει στη νέα της εστία, την Κύπρο.

2. Η ΓΡΑΦΗ

2.1 ΤΟ ΑΛΦΑΒΗΤΟ ΤΗΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Η γεωμορφολογία της Αρκαδίας αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα για την περιχάραξη της διαλεκτικής της φυσιογνωμίας σε σχέση με τον περιβάλλοντα δωρικό κόσμο (Jeffery 1990, 208). Το τοπικό αλφάβητο όμως έχει

* Οι διαλεκτικοί τύποι της αρκαδοκυπριακής τονίζονται συμβατικά σύμφωνα με τους κανόνες της αττικής διαλέκτου, εκτός φυσικά από τις περιπτώσεις που φωνητικά ή μορφολογικά προβλήματα καθιστούν αβέβαιο το εγχείρημα. Οι συχνές αντιπαραβολές με τους αττικούς τύπους στα παραδείγματα δεν οφείλονται σε αττικοκεντρική τάση της συγγραφής, απλώς παραπέμπουν στον γνωστότερο στο ευρύτερο κοινό τύπο.

δεχθεί επιδράσεις από το λακωνικό και το ηλειακό. Οι παλαιότερες διαλεκτικές επιγραφές χρονολογούνται στον 6ο αιώνα, οι νεότερες στα τέλη του 3ου/αρχές του 2ου αιώνα π.Χ. Η επίδραση όμως της κοινής είναι εμφανής από τον 4ο αιώνα π.Χ. (Morpurgo Davies 1992, 421).

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στο αρκαδικό αλφάβητο το γράφημα *Ι*, καθώς και τα *Ζ*, *ΤΖ*, *ΖΤ*, αποδίδουν το φώνημα /ts/, προϊόν εξέλιξης του άηχου χειλοϋπερωϊκού *k^w πριν από *e* και *i*: π.χ. αρκ. τύπος της ερωτημ. αντων. *Νίς*/αττ. *τίς*, *εἴ**Νε*/αττ. *εἴτε*.

2.2 Η ΓΡΑΦΗ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ

Για μια χιλιετία περίπου χρησιμοποιήθηκε στην Κύπρο ένα συλλαβικό σύστημα γραφής, το κυπριακό συλλαβάριο (βλ. β.3.4). Παρατηρούνται τοπικές παραλλαγές αυτού του συλλαβαρίου, ιδιαίτερα στην ευρύτερη περιοχή της Πάφου και, όπως είναι αναμενόμενο, διαφορές στο σχήμα ορισμένων συλλαβογραμμάτων από εποχή σε εποχή. Το συλλαβάριο είχε ευρύτατη διάδοση και φαίνεται ότι στη συνείδηση των Κυπρίων συνδέθηκε άρρηκτα με την κυπριακή διάλεκτο και ταυτότητα· για τον λόγο αυτό προφανώς χρησιμοποιήθηκε σχεδόν αποκλειστικά μέχρι την ελληνιστική εποχή και από το ιθαγενές ιώος στοιχείο (Morpurgo Davies 1992, 421-422).

Στο «κοινό» συλλαβάριο, το ευρύτερα διαδεδομένο, ήταν επίσης γραμμένα κείμενα μιας άλλης γλώσσας, ίσως της προελληνικής της Κύπρου, τα παλαιότερα κείμενα της οποίας χρονολογούνται ίσως από τον 6ο ως τον 4ο αιώνα π.Χ., σε πολύ περιορισμένη όμως κλίμακα, κυρίως στην Αμαθούνα. Ο μικρός αριθμός των λεγομένων «ετεοκυπριακών» κειμένων (δεν ξεπερνούν τα είκοσι με εικοσιπέντε· άλλα τόσα ίσως δεν είναι ελληνικά, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι είναι «ετεοκυπριακά»), και τα μόλις τρία δίγραφα —σε ορισμένα μάλιστα από τα οποία αναγνωρίζονται ονόματα ελληνικής ετυμολογίας—, καθιστούν πολύ δύσκολη την αποκρυπτογράφηση (Masson 1983, 85-87· βλ. Κεϊμ. [1] και β.3.5).

Από τον 6ο αιώνα π.Χ. απαντούν σποραδικά και αλφαβητικές επιγραφές, κυρίως επιτύμβια Ελλήνων εγκατεστημένων στο νησί. Ο Ευαγόρας ο Α΄ της Σαλαμίνας εισάγει το αλφάβητο στις βασιλικές κοπές (Merrillees 1993, 11).

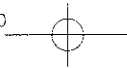
Από το 900 περίπου ως τα τέλη του 4ου/αρχές 3ου αιώνα π.Χ. χρησιμοποιήθηκε στην Κύπρο ένα άλλο «αλφαβητικό» σύστημα για την απόδοση της φοινικικής γλώσσας στα φοινικικά βασίλεια της Κύπρου. Εκατόν πενήντα φοινικικά κείμενα από τα διακόσια πενήντα περίπου (αν προστεθούν και τα πενήντα που ανακαλύφθηκαν πρόσφατα στο Ιδάλιον) προέρχονται από το Κίτιον, τη σημερινή Λάρνακα (Merrillees 1993, 11-12).

Από τον 4ο αιώνα π.Χ. αρχίζει να μειώνεται το ποσοστό συλλαβικών επιγραφών προς όφελος των αλφαβητικών. Το γεγονός συνδέεται με τη νέα γλωσσική μορφή της ελληνικής, την κοινή, τη γλώσσα της διοίκησης, μετά την υπαγωγή του νησιού στο βασίλειο των Πτολεμαίων. Τα υστερότερα κεί-

Εικ. 50

Λεπτομέρεια της Εικ. 49. Αναγράφεται το όνομα του εμπόρου ή κατόχου του αγγείου (σώζεται αποσπασματικά, *Ia-si*), το πατρώνυμο (συντομογραφικά, *Te-mi*, *Θεμι-*) και ο τόπος προέλευσης (*Se*, *Σε*, πιθανότατα *Σε(λαμής)/Σε(λαμίνιος)* 'Σαλαμής'/Σαλαμίνιος').

ΟΙ ΑΡΧΑΙΕΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΙ

μενα σε συλλαβάριο, επάνω σε σφραγίδες που βρέθηκαν στη Νέα Πάφο, δείχνουν ότι το συλλαβάριο χρησιμοποιήθηκε σποραδικά κατά την περίοδο 150-30 π.Χ. (Michaelidou-Nikolaou 1993).

3. Η ΓΛΩΣΣΑ

3.1 ΓΕΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΡΚΑΔΟΚΥΠΡΙΑΚΗΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΥ

3.1.1 ΦΩΝΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΦΩΝΟΛΟΓΙΑ

❖ Στένωση [e] > [i], κυρίως σε περιβάλλον έρρινου: αρκ., κυπρ. *ίν/αττ. έν, αρκ. προοδεδιασμίνας/αττ. προοδεδιασμένας*.

❖ Στένωση [o] > [u] (όχι χωρίς εξαιρέσεις), σποραδικά σε περιβάλλον έρρινου, κυρίως όμως στο ληκτικό μόρφωμα: αρκ. *ύνέθεκε* (< *όνέθεκε/αττ. άνέθεκε*), *άπύ* 'από', αρκ. *άλλν* 'άλλο'.

3.1.2 ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ

❖ Λόγω της στένωσης [o] > [u], η γενική ενικού των πρωτόκλιτων αρσενικών σχηματίζεται σε -αν < -αο: αρκ. *Άριστόλαν*, κυπρ. *Όνασαγόραν*, *Όφέλταν*, *Θεοδοκίδαν/αττ. -ου*. Υπάρχει και παράλληλος κυπριακός τύπος γενικής -α (< -αν), π.χ. *Άμενίγα* (Ιδάλιον, 478-470 π.Χ.: ICS 217), ο οποίος είναι διαλεκτικός και δεν οφείλεται στην επίδραση της κοινής.

❖ Από τα βασικά ισόγλωσσα της αρκαδικής και της κυπριακής είναι η ονομαστική ενικού των τριτόκλιτων αρσενικών σε -ής, που αντιστοιχεί στην κατάληξη -εύς άλλων διαλέκτων: κυπρ. *ιγερές/αττ. ιερεύς, βασιλές/αττ. βασιλεύς*, αρκ. *φονές/αττ. φονεύς*.

❖ Η αρκαδοκυπριακή, όπως και η ιωνική-αττική σχηματίζει τα ενεργητικά απαρέμφατα των αθέματων ρημάτων σε -ναι: αρκ. *έναι*, κυπρ. *δοφέναι*.

❖ Ο συμπλεκτικός σύνδεσμος καί έχει τη μορφή κάς και στην αρκαδική και στην κυπριακή.

❖ Στην αρκαδοκυπριακή διατηρείται η παλαιά κατάληξη του μέσου γ' ενικού -τοι, αντί -ται άλλων διαλέκτων: αρκ. *έ[σ]τοι/αττ. έσται*, κυπρ. *κεϊτοι/αττ. κείται*.

❖ Στην αρκαδοκυπριακή το γ' ενικό και γ' πληθυντικό του μέσου ενεστώτα σχηματίζεται αντίστοιχα σε -τυ και -ντυ/αττ. -το και -ντο: κυπρ. *γέννοιτυ/αττ. γένοιτο*, αρκ. *έγάμαντυ/αττ. έγαμούντο*.

3.1.3 ΣΥΝΤΑΞΗ

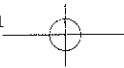
Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, βασικό χαρακτηριστικό της αρκαδοκυπριακής (αλλά και της παμφυλιακής) είναι η σύνταξη προθέσεων (π.χ. *ύπό, έκ, ύπέρ*) με δοτική αντί γενικής για την έκφραση της αφετηρίας, της απομάκρυνσης (λειτουργία αφαιρετικής πτώσης): κυπρ. *δοφέναι έξ τδι φοίκδι τδι βασιλέφος...* /να δώσουν από τον οίκο του βασιλέως· ICS 217.

3.2 ΑΠΟΚΛΕΙΣΤΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΡΚΑΔΙΚΗΣ

3.2.1 ΦΩΝΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΦΩΝΟΛΟΓΙΑ

Η εξέλιξη των χειλούπερωικών είναι αρκετά όψιμη στην αρκαδική και την κυπριακή, γι' αυτό και διαφορετική στις δύο διαλέκτους. Για παράδειγμα, το άηχο χειλούπερωικό *k^w μισροστά από e και i εξελίσσεται σε προστριβόμενο στην αρκαδική, σε συριστικό στην κυπριακή: οι αντίστοιχοι τύποι της ερωτηματικής αντωνυμίας *τίς* (αττ.) είναι στην αρκ. *Μίς* [tsis] και στην κυπρ. *σίς* [sis]. Πρβ. και κυπρ. *σινάς* (αόρ. αντων., αττ. *τινάς*), κυπρ. «γλώσσα» *σί βόλε* / τί θέλεις;

3.3 ΑΠΟΚΛΕΙΣΤΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΙΑΚΗΣ

3.3.1 ΦΩΝΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΦΩΝΟΛΟΓΙΑ

❖ *Συνοδότες* φθόγγοι, συνήθως *y* (μετά από *i*) και *w* (μετά από *u*) για την αποφυγή χασμωδίας: *Τιμοχάριγος, κιγόνανς* / αττ. *κίονας* (αιτ. πληθ.), *εὐφερ-γεσίᾱς*.

❖ Από την κλασική ήδη εποχή αναπτύσσεται μη ετυμολογούμενο έρρινο: *τά(ν) Φεικόνα τά(ν)δεν, ἐγόν* 'εγώ', προδρομικός προφανώς τύπος του νεότερου κυπριακού διαλεκτικού *εγιώνι* 'εγώ'.

3.3.2 ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ

❖ Γενική ενικού σε *-ω* των αρσενικών και θηλυκών δευτεροκλίτων: *Πάφωδ/κοιν. Πάφου, Έχετίμωδ/κοιν. Έχετίμου*.

❖ Η ανάπτυξη μη ετυμολογούμενου έρρινου (βλ. παραπάνω) είχε επιπτώσεις στη μορφολογία: *σᾶμαν* / αττ. *σῶμα*, με αποτέλεσμα τον σχηματισμό μιας κατηγορίας ουδετέρων σε *-αν*, αντίστοιχης των ουδετέρων σε *-ον* πρβ. *πράμαν, όνομαν* της νεότερης κυπριακής· ως συνέπεια των παραπάνω, η κυπριακή εμφανίζει, για παράδειγμα, αιώνες πριν από την κοινή, αιτιατική ενικού αρσενικού τριτοκλίτων όπως *ἱγατέραν* (Ιδάλιον, 478-470 π.Χ.· βλ. και γ.6).

3.3.3 ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

Διακόσιες σαράντα έξι κυπριακές «γλώσσαι» (λέξεις) σώζονται από τους λεξικογράφους (βλ. τελευταία J. Karageorghis 1988): *κασίγνετος* 'αδελφός', *ἄματι-ἄματι* 'κάθε μέρα' (πρβ. αρκ. *ἄματα πάντα*), *ἱνις* 'γιος', 'βασιλόπαις', 'κόρη'. Στις επιγραφές από το Καφίζιν σώζονται πολλοί όροι που προσδιορίζουν αγγεία, μερικοί από τους οποίους ήταν άγνωστοι ως τώρα: λ.χ. *ἄθαροφόρον* (< *ἄθάρη*), *χιδροβορόχον* (< *βρέχειν*), *σπλανχνοεντεριφόρον* [sic].

3.3.4 ΟΝΟΜΑΤΟΛΟΓΙΑ

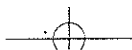
❖ Η κυπριακή έχει μια σειρά πολύ χαρακτηριστικών ανθρωπωνυμίων: *Έσ(θ)λο-* (*Έσλαγόρας, Έσλόχαρις*; διαφορετική γραφή *Έλλό-, π.χ. ΈλλόΦοικος*; βλ. Egetmeyer 1992, λ. *e-lo-wo-i-ko-se*), *Ζῶ(φ)-* (*Ζῶάλιος, Ζῶασος*), *Κυπρο-* (*Κυπρόδαμος, Κυπρόφιλος*), *Όνασι-* (*Όνασίκρετος, Όνασίφαντος*), *Στασι-* (*Στασίοικος, Στασίκυπρος*) κλπ.: επίσης ανθρωπωνύμια της κατηγορίας των «αντικειμενικών συνθέτων» (όπου το ένα συνθετικό είναι αντικείμενο του άλλου): π.χ. ονόματα με πρώτο συνθετικό το θεωνύμιο *Ζεύς* στον παλαιό τύπο δοτικής *-ει*, ένα αναμφισβήτητα αρχαϊκό στοιχείο στην ανθρωπωνυμία της περιοχής: *Διφείθεμις, Διφείφιλος*.

❖ Υποκοριστικά σε *-ως/γεν. -ωφος*: *Τίμως, Δάμως*.

❖ Πατρωνυμικά επίθετα σε *-ίδας*: *Διφισδνίδας* (< *Ζεύς + σένω;*), *Άρφατίδας*.

3.4 ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΔΙΑΛΕΚΤΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΗ

Όπως σε όλες σχεδόν τις ελληνόφωνες περιοχές, κείμενα στην κοινή συντάσσονται στην Κύπρο από το δεύτερο μισό του 4ου αιώνα π.Χ.: αν είναι γνήσια, μία από τις τελευταίες κοπές του βασιλέως της Πάφου Νικοκλέους φέρει το όνομα του μονάρχη στην κοινή· έκτοτε κοινή και αλφάβητο κυριαρχούν σταδιακά επί της διαλέκτου, η οποία αποδίδεται, όπως συνήθως, με το συλλαβάριο. Για να δοθεί μια εικόνα για το κύρος της μιας γλωσσικής μορφής έναντι της άλλης (και της γραφής η οποία είναι συνδεδεμένη με κάθε μία από αυτές), ας αναφερθεί ότι από τις τριακόσιες εννέα επιγραφές της περιόδου 225-218 π.Χ., που βρέθηκαν στο Καφίζιν, οι διακόσιες σαράντα τρεις είναι

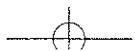
γγραμμένες στην κοινή (και σε αλφάβητο), τριάντα τέσσερις στη διάλεκτο (και σε συλλαβάριο), τριάντα δύο και στις δύο μορφές της ελληνικής (και διγγραφες· οι διαλεκτικές είναι γραμμένες στο συλλαβάριο, ενώ οι μη διαλεκτικές στο αλφάβητο). Στα δίγραφα κείμενα το αλφαβητικό είναι σε πιο εμφανή θέση, ενώ μόνο του το συλλαβάριο χρησιμοποιείται συνήθως σε ακόσμητα αγγεία. Είναι προφανές ότι στα τέλη του 3ου αιώνα π.Χ. διάλεκτος και συλλαβάριο περιορίζονται κατά το μάλλον ή ήττον στη θρησκευτική σφαίρα, περιοχή κατεξοχήν συντηρητική από γλωσσική άποψη. Το γεγονός ότι το υλικό αυτό προέρχεται από ένα μικρό αγροτικό ιερό δίνει και μια σειρά κοινωνιογλωσσικών πληροφοριών για τους χρήστες· σε ποιο βαθμό μιλούσαν τη διάλεκτο οι Κύπριοι της περιοχής, ποιο κύρος είχε γι' αυτούς, πόσο σωστά χρησιμοποιούσαν το συλλαβάριο σε σχέση με το αλφάβητο και ποια γραφή μάθαιναν στο σχολείο (πρβ. Consani 1986· Brixhe 1988· βλ. Κεϊμ. [2]).

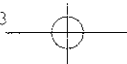
Είναι επίσης ενδιαφέρουσες οι αλληλεπιδράσεις ανά ζεύγη, δηλαδή πώς επηρεάζει η κοινή τη διάλεκτο· και αντίστροφα, πόσους υπερδιαλεκτισμούς έχουμε στην προσπάθεια να γραφεί η διάλεκτος από ανθρώπους που ήξεραν εξίσου καλά (ή ίσως καλύτερα;) την κοινή· εκφράσεις της κοινής έχουν εισχωρήσει στη διάλεκτο και η επίδραση αφορά όλα τα γλωσσικά επίπεδα· αλληλεπιδράσεις παρατηρούνται και ανάμεσα στα δύο συστήματα γραφής, αλφάβητο/συλλαβάριο· η σύγχυση που παρατηρείται σε αυτά τα ύστερα κείμενα είναι αναπόφευκτη, καθώς φαίνεται πως η διδασκαλία του αλφάβητου κέρδιζε έδαφος σε βάρος του παλαιού συστήματος γραφής. Η εντύπωση πάντως που αποκομίζει κανείς από τα κείμενα αυτά είναι μάλλον μιας κατάστασης γλωσσικής διμορφίας, με προοδευτική περιθωριοποίηση της διαλέκτου και περιορισμό της σε ορισμένους τομείς της καθημερινής ζωής.

3.5 ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΥΚΗΝΑΪΚΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ, ΑΡΚΑΔΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΥΠΡΙΑΚΗΣ

Αν δεχθούμε τις συνέπειες που έχουν για την ιστορία τα κοινά γλωσσικά στοιχεία στην αρκαδική και στην κυπριακή διάλεκτο και, σε συνδυασμό με αυτά, αν υποθέσουμε ότι οι μύθοι που αναφέρονται στην εγκατάσταση ελληνικών φύλων στην Κύπρο και στην ίδρυση πόλεων μετά τη λήξη του Τρωικού Πολέμου έχουν ιστορικό πυρήνα, θα πρέπει να διατυπώσουμε ορισμένες λογικές υποθέσεις για το διάστημα μεταξύ του τέλους του 12ου/αρχές 11ου και του 8ου αιώνα π.Χ., περίοδο σχετικής ή απόλυτης σιωπής των πηγών. Αν δεχθούμε ως σωστή τη χρονολόγηση της θεωρούμενης ως παλαιότερης κυπροσυλλαβικής επιγραφής (Masson 1983, 408, αρ. 18g· 1994) στο 1050 π.Χ. περίπου, οι συνέπειες είναι οι εξής: πρώτον, η κυπριακή διάλεκτος έχει ήδη διαμορφώσει παρόμοια με την αρκαδική χαρακτηριστικά στο τέλος της 2ης χιλιετίας π.Χ.· δεύτερον, το κυπριακό συλλαβάριο, τουλάχιστον στην παφιακή του παραλλαγή, έχει διαμορφωθεί ήδη κατά την ίδια περίοδο (βλ. και β.3.4).

Η αρκαδοκυπριακή παρουσιάζει αρκετά ισόγλωσσα με την ελληνική της μυκηναϊκής περιόδου (βλ. τελευταία Morpurgo Davies 1992, 425-426· για τη στένωση ο > u πρβ. Brixhe 1989, 39-48)· είναι προφανές ότι «μυκηναϊκά» φύλα της Πελοποννήσου κατέφυγαν γύρω στο 1190 π.Χ., μετά την κατάρρευση των μυκηναϊκών ανακτορικών κέντρων της περιοχής, στην ορεινή και εν μέρει άγονη Αρκαδία. Ένα μέρος τους έμεινε για πάντα εκεί. Άλλο μετανάστευσε ανατολικά, στην Κύπρο μεταξύ άλλων, σταδιακά μέσα στον 12ο αιώνα, αναζητώντας καλύτερες συνθήκες ζωής. Για τον λόγο αυτό η κυπριακή

έχει κοινά γλωσσικά στοιχεία με την αρκαδική, τον μοναδικό μη δωρικό θύλακα της Πελοποννήσου. Την εποχή της αφίξεώς τους στην Κύπρο βρήκαν ανεπτυγμένο και ευρύτερα διαδεδομένο ένα σύστημα γραφής, το λεγόμενο «κυπρομινωικό» (βλ. β.3.3), το οποίο υποτίθεται ότι προσάρμοσαν στις ανάγκες της γλώσσας τους. Η γραμμική Β, γραφή αποκλειστικά των μυκηναϊκών ανακτόρων (βλ. β.4), ξεχάστηκε και χάθηκε προφανώς μαζί με τους ανακτορικούς γραφείς, τους μόνους που τη γνώριζαν. Έτσι, οι άποικοι μετέτρεψαν και χρησιμοποίησαν για την απόδοση της διαλέκτου τους το επιχώριο συλλαβογραφικό σύστημα γραφής, αν και τα κοινά στοιχεία από απόψεως μορφής δεν είναι τόσο πολλά. Αν η γραμμική Β ήταν ευρύτερα διαδεδομένη, θα την είχαν ίσως χρησιμοποιήσει οι άποικοι και στην Κύπρο. Το κυπριακό συλλαβάριο με τις παραλλαγές του το χρησιμοποίησαν για μια χιλιετία περίπου στη νέα τους εστία. Τα χαρακτηριστικά της διαλέκτου των λαϊκών, ενδεχομένως, μυκηναϊκών στρωμάτων (π.χ. η στένωση ο > υ), τα οποία στιγματίζονταν και αποφεύγονταν στον επίσημο γραπτό λόγο των μυκηναϊκών ανακτόρων, στις νέες εστίες, που δεν υπήρχε η κανονιστική πίεση του επίσημου γραπτού λόγου, αναδύθηκαν και διαδόθηκαν, γι' αυτό και χαρακτηρίζουν —σε βαθμό διαφορετικό βέβαια— την αρκαδοκυπριακή αλλά και την παμφυλιακή (Brixhe 1989, 39-40).

ΕΠΙΛΟΓΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

- [1] Επιτύμβιο μνημείο σε σχήμα λέοντος, γραμμένο σε κυπριακό συλλαβάριο. Μάριον Κύπρου. 6ος αιώνας π.Χ. Masson 1983, αρ. 103, πίν. XV, 1-2.

*Τιμόκνυρος ὁ Τιμοκρέτας ἐπέστασε Κιλικάφι
τῶι κασιγνέτῳ*

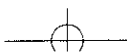
Ο Τιμόκνυρος, ο γιος του Τιμοκρέτη, έστησε (το μνημείο) πάνω (στον τάφο) του αδελφού (του) Κιλικά.

- [2] Τηγανόσχημο αγγείο με δίγραφη (αλφαβητική και συλλαβική) αναθηματική επιγραφή. Νυμφαίο. Καρίζιν της Κύπρου. 221-220 π.Χ.
Το αλφαβητικό κείμενο είναι συνταγμένο εξ ολοκλήρου στην κοινή, το συλλαβικό στην κυπριακή διάλεκτο, εκτός από δύο παρέμβλητες στερεότυπες εκφράσεις.
Είναι χαρακτηριστικό ότι το διαλεκτικό είναι μεγαλύτερο από το κείμενο στην κοινή, περιέχει στοιχεία που δεν υπάρχουν στο πρώτο, αλλά και εκφράσεις της κοινής!
Mitford 1980, αρ. 117b' πρβ. Brixhe 1988.

- α. *Νύμφη τῇ ἐν τῷ Στρώφιγγι vac. Ὀνησαγόρας Φιλουνίου vac. κουρεὺς ὁ δεκατεφ[όρος, vac. ἐμὲ καὶ ἄλλα π]ολλά· L β'*
β. *Νύ(μ)φαι τῶι ἐπὶ τῷ Στ[ρώ]φιγγι(γ)ι. Ὀνασαγόρας ὁ Φιλόνι<υ> παῖσκος ὁ δεκατεφ[όρος] —ἀγαθῇ τύχῃ— τὸ προξένιο τόδε, ἐπι<σ>τὰς κῶρους, μὲ ὑγέδῳσε (;) ἀρὰ κὰς αἶλα φάλικα· ε[ὺ]χάρι<σ>τα ἔστω.*

- α. Στη Νύμφη στον Στρώφιγγα (ανέθεσε) ο Ονησαγόρας ο γιος του Φιλουνίου, κουρεὺς, ο δεκατηφόρος, ἐμένα και άλλα πολλά (αγγεία). Έτους δευτέρου.
β. Στη Νύμφη στον Στρώφιγγα (ανέθεσε) ο Ονασαγόρας ο γιος του Φιλωνίου, ο δεκατηφόρος —με το καλό— αυτό το προξένιο, επειδή ορίστηκε κωρεὺς, ανέθεσε ως αφιέρωμα ἐμένα και άλλα παρόμοια· ας είναι ευπρόσδεκτα.

Για το *κουρεὺς/κωρούς* (θηρσκευτικός τίτλος, επαγγελματικό, εθνικό ή δημοτικό;) βλ. Egetmeyer 1992 και Hintze 1993, λ. ko-ro-u-se.

ΟΙ ΑΡΧΑΙΕΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΙ

[3] Ασβεστολιθικός δόμος πάνω στον οποίο σώζεται αποσπασματικά μια απόφαση δικαστηρίου. Μαντίνεια Αρκαδίας. Ιερό της Αλέας Αθηνάς. Λίγο μετά το 460 π.Χ. Duhoux 1983, 93, αρ. 42, όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία· πρβ. Dubois 1988, 94-111. Εδώ οι στ. 14-17.

*Ὅμιδι ἄν χρῆστέριον κακρίνε
ἔ γνῶσῃαι κακριθέε τῶν χρῆμάτων,
πὲ τοῖς φοικιάται<ς> τὰς θεῶ ἔναι,
καὶ φοικίας δάσασσθαι τὰς ἄν δὲ ἑάσας.*

Ὅποιος ἔχει καταδικαστεί από το μαντείο ή από το δικαστήριο σε δήμευση περιουσίας, (η περιουσία) μαζί με τους δούλους (του) να αποδοθεί στη θεά και να διανεμηθούν, αν υπάρχουν, οι οικίες του.

[4] Ορειχάλκινο κύμβαλο. Περιοχή Δημητσάνας, Αρκαδία. Πιθανόν 500-480 π.Χ. Jeffery, 215, αρ. 12 και 408, πίν. 41, αρ. 12· Dubois 1988, 292-293, όπου και η προηγούμενη βιβλιογραφία.

Καμὼ ὑνέθυσε τᾷ Κόρφαι.

Η Καμώ ανέθεσε στην Κόρη.

Άννα ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

ΠΑΜΦΥΛΙΑΚΗ*

[Γ.3.3]

1. Η ΠΑΜΦΥΛΙΑΚΗ ΔΙΑΛΕΚΤΟΣ

Ορισμένοι μελετητές αναγνωρίζουν στην παμφυλιακή διάλεκτο σημαντικά ισόγλωσσα με την αρκαδική και την κυπριακή, τα οποία τους επιτρέπουν να τη συνεξετάζουν στην ίδια ομάδα διαλέκτων που αποκαλείται στη διεθνή βιβλιογραφία *αχαϊκή*. Εδώ η παμφυλιακή εξετάζεται αυτόνομα, χωρίς βεβαίως να παραγνωρίζονται τα κοινά σημεία με την αρκαδοκυπριακή (πρβ. Duhoux 1983, 25· Bile, Brixhe & Hodot 1984, 171· Brixhe et al. 1985, 265· βλ. και Γ.6).

Η Παμφυλία, ένα πεταλοειδές τμήμα της ασιατικής ηπείρου, βορειοδυτικά της Κύπρου, φαίνεται ότι δέχθηκε, πέρα από αχαϊκά φύλα, και αποίκους από άλλες ελληνόφωνες περιοχές, Δωριείς και Αιολείς. Λόγω της γεωγραφικής της απομόνωσης, η διάλεκτος της περιοχής διατήρησε ένα χαρακτηριστικά αρχαϊκό και ιδιότυπο κατά τους σύγχρονους μελετητές, ίσως και κατά τους αρχαίους. Είναι αναγνωρίσιμα στη διάλεκτο αυτή ορισμένα στοιχεία που οφείλονται στην επίδραση του προελληνικού υποστρώματος.

Η πελοποννησιακή καταγωγή μεγάλου, φαίνεται, μέρους των αποίκων της Παμφυλίας, αλλά και η σχετική γεωγραφική εγγύτητα με την Κύπρο, με την οποία οι σχέσεις (οικονομικές, πολιτιστικές) ήταν κατά περιόδους στενές, εξηγούν τα κοινά γλωσσικά στοιχεία ήδη από την αρχαιότητα.

Ακόμα και κατά την ελληνιστική εποχή, η σχετική απομόνωση της Παμφυλίας βοήθη στην επιβίωση της διαλέκτου (αλλά και του επιχωρίου αλφαβήτου εν μέρει) για μεγαλύτερο διάστημα συγκριτικά με άλλες περιοχές, αν κρίνουμε από τον μικρό αριθμό επιγραφών στην κοινή μέχρι το τέλος περίπου της 1ης χιλιετίας π.Χ.

2. ΤΟ ΑΛΦΑΒΗΤΟ

❖ Το τοπικό αλφάβητο (Brixhe 1976, 3-9) διαθέτει ιδιαίτερο γράφημα, το Υ (βλ. Κείμ. [1]), για την απόδοση του φωνήματος /ts/ αρχικά, και αργότερα για την απόδοση των ss/s: *ΙλυΐιΥFας* (Βλουβισβας; μικρασιατικό ανθρωπωνύμιο).

❖ Για την απόδοση του /w/ το τοπικό αλφάβητο διέθετε ως το τέλος του 4ου αιώνα π.Χ. τρία γράφημα, τα Ι, F και Β (βλ. Κείμ. [1], [2]), τα οποία χρησιμοποιούνταν ακόμα και μετά την υιοθέτηση του ιωνικού αλφαβήτου· κατά τους επόμενους αιώνες (3ο και 2ο) προστέθηκε και το Φ: π.χ. [*Δι*]Fονουσίον 'Διονυσίου', *Φάρνεις* (= *Φάρνης*), *Μουβα*, *ΙλυΐιΥFας*, *φίκατι* 'δωρ.', βιωτ., θεσσ. *φίκατι* 'είκοσι'.

❖ Σε επιγραφές της ύστερης ελληνιστικής εποχής ακόμα, το Υ αποδίδει το [u]: *διαφέρυσα*, *Αφορδισίυν*.

3. Η ΓΛΩΣΣΑ

3.1 ΦΩΝΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΦΩΝΟΛΟΓΙΑ

❖ Η στένωση [e] > [i] (κυρίως σε περιβάλλον έρρινου), που χαρακτηρίζει την αρκαδοκυπριακή, απαντά επίσης στην παμφυλιακή: *ίν*/αττ. *έν*, θεωνύ-

* Οι διαλεκτικοί τύποι της παμφυλικής τονίζονται συμβατικά, σύμφωνα με τους κανόνες της αττικής διαλέκτου, εκτός φυσικά από τις περιπτώσεις που φωνητικά ή μορφολογικά προβλήματα καθιστούν αβέβαιο το εγχείρημα.

ΟΙ ΑΡΧΑΙΕΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΙ

μιο Ἀρτιμις και παράγωγα/σύνθετα στην ανθρωπωνυμία: Ἀρτιμίδωρος/αττ. Ἀρτεμίδωρος (ονομ. αρσ.), Ἀρτιμισία/αττ.-ιων. Ἀρτεμι-.

❖ Το ίδιο ισχύει και για τη στένωση [o] > [u] (όχι χωρίς εξαιρέσεις), σποραδικά σε περιβάλλον έρρινου, κυρίως όμως στο (ληκτικό) μόρφημα: ὕ/αττ. ὄ, *huarú* 'ιερόν' (/-#), *Ioĩku* (= *Foĩkon*, /-Σ).

❖ Διατηρείται η προφορά [u] του /u(:)/ που δηλώνεται με Υ (και ΟΥ): γουνά/αττ. γυνή, *Εὐτούχου*/αττ. *Εὐτύχου*, *διαφέρυσα*/αττ. *διαφέρουσα*.

❖ Στην παμφυλιακή, όπως και στην αρκαδοκυπριακή, αναπτύσσονται και δηλώνονται στη γραφή συνοδίτες φθόγγοι, [y] (μετά από i, γράφημα I) και [w] (μετά από u, γράφημα Β, F, Ι), για να αποφευχθεί η χασμωδία: *Λιμναῖιν* (= *Λιμναῖος*), Ἀφορδισίιν (= Ἀφορδισίου), *Πυναμνῶν* (γεν. ενικού μικρασιατικού ανθρωπωνυμίου), ὄρουβω, ὄρουβῶ (βλ. 3.4).

❖ Όπως και στην κυπριακή, διατηρείται το /w/ και δηλώνεται στη γραφή έως τις υστερότερες φάσεις της διαλέκτου (βλ. 2): *Διφιδώρα*, *Νανάξανδρος* (= *Φανάξανδρος*).

❖ Όπως και στην κυπριακή, στην παμφυλιακή παρατηρείται σίγηση του έρρινου στο όριο συλλαβής και (προκλιτικής) λέξης, μπροστά από κλειστό σύμφωνο: *ἀτρώποισι*/αττ. *ἀνθρώποισι* (δοτ. πληθυντικού), *πέδε* [péde] 'πέντε', *ἀδριμόνα*/ιων. *ἀνδρεών*, αττ. *ἀνδρών*, σὺν *Διί*/αττ. σὺν *Διί*, *ἰ πόλυ*/αττ. *ἐν πόλει*.

❖ Το /g/ σε μεσοφωνηεντική θέση τρέπεται σε τριβόμενο· ακολουθως προ και μετά από /e(:)/ (ίσως και μετά από /i(:)/) σιγείται: *ἰδιοπραέων* (= *ἰδιοπραγέων*), *Μεάδου* (= *Μεγάδου*).

3.2 ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ

❖ Όπως και στην αρκαδοκυπριακή, στην παμφυλιακή παρατηρείται στένωση του o > u στο τέλος λέξης, π.χ. στη γενική των πρωτόκλιτων αρσενικών: *Ἀρχέαν*, *Κουῖαν*.

❖ Όπως και στην αρκαδοκυπριακή, στην παμφυλιακή παρατηρείται μόρφημα -ναι στα ενεργητικά απαρέμφατα των αθέματων ρημάτων: *ἀφιέναι*/αττ. *ἀφιέναι*.

❖ Όπως είναι γνωστό, η εξέλιξη *ti > si, που αποτελεί βασικό ισόγλωσσο μεταξύ των ελληνικών διαλέκτων, δεν ήταν ποτέ ολοκληρωτική σε όλα τα γλωσσικά επίπεδα. Στην παμφυλιακή η διατήρηση του -ti απαντά χωρίς εξαίρεση στη μορφολογία: γ' πληθυντικό -nti (προφορά [ˈndi], το οποίο αποδίδεται με -ΔΙ, π.χ. *ἐξάγοδι*/αττ. *ἐξάγουσιν*), αριθμητικό *φίκατι* (*Φίκατι*/αττ. *εἴκοσι*), ενώ π.χ. στα ανθρωπωνύμια σώζονται τύποι σε -si: *Ἀφορδίσιν*, *Φορδισία* (= Ἀφορδίσιος, Ἀφορδισία).

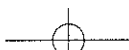
❖ Ισόγλωσσο με τις αιολικές διαλέκτους αποτελούν οι δοτικές πληθυντικού -οισι, -αισι, -εσσι: *ἀτρώποισι*/αττ. *ἀνθρώποις*, *ἀνταῖσι*/αττ. *αὐταῖς*, *δικαστέρεσσ[ι]* (< *δικαστήρ*/αττ. *δικαστής*· για τον σχηματισμό πρβ. αργολ. *τελεστήρ*, *ἐγδοτήρ*/αρκ. *ἐσδοτήρ* κλπ.).

❖ Ισόγλωσσο με τις βορειοδυτικές διαλέκτους αποτελεί ο χρονικός σύνδεσμος *hόκα* (*ὄκα*/αττ. *ὅτε*), καθώς και οι καταλήξεις -τι και -ντι που προαναφέρθηκαν.

❖ Η πρόθεση *πρός* έχει τη μορφή *περτί* στην παμφυλιακή: *περτέδοκε*/αττ. *προσέδωκε*.

3.3 ΣΥΝΤΑΞΗ

Βασικό ισόγλωσσο της παμφυλιακής με την αρκαδοκυπριακή είναι η σύνταξη

προθέσεων με δοτική αντί γενικής για την έκφραση της αφετηρίας, της απομάκρυνσης (λειτουργία αφαιρετικής πτώσης): ἐξ ἐ[πι]τερίᾱ (= ἐξ ἐπιτηρίαι 'λόγω της φροντίδας [του]'), ανθρωπωνύμιο Διφίδωρος (και άλλες ορθογραφικές παραλλαγές, πρβ. αττ. Διόδωρος 'δώρο εκ μέρους του Διός' πρβ. 3.5). Διάφορες ερμηνείες έχουν δοθεί για το φαινόμενο (βλ. Brixhe 1976, 126-127· Brixhe et al. 1985, 304, αρ. 88)· είναι πιθανόν ότι στην αρκαδοκυπριακή και την παμφυλιακή η οργανική πτώση συνέπεσε μορφολογικά με την αφαιρετική και αυτή με τη σειρά της με τη δοτική-τοπική. Ο συγκρητισμός είχε συντελεστεί ήδη στη μυκηναϊκή ελληνική.

3.4 ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

Από τις παμφυλιακές «γλώσσες» (βλ. Brixhe 1976, 141-143) παρατίθενται εδώ ορισμένες χαρακτηριστικές:

✧ ἀγός. ἡγεμών· ἀπὸ τοῦ ἄγειν τὰ πλήθη καὶ ἡγεῖσθαι αὐτῶν, οἰονεῖ ἀγωγός. Καὶ ἐν Πέργῃ ἱέρεια Ἀρτέμιδος/ἀγός σημαίνει ηγεμόνας, και παράγεται ἀπὸ το ἄγειν, διότι ἄγει τα πλήθη και ἡγεῖται αὐτῶν, σαν να λέμε ἀγωγός. Στην Πέργη ο ὅρος δηλώνει την ἱέρεια της Αρτέμιδος (ΗΣύχιος).

✧ βαβέλιος. Ἐν δὲ ἐτέρῳ τόπῳ λέγει ὁ αὐτὸς Ἡρακλείδης τοὺς Παμφυλίους ἄλλως χαίρειν τῷ β, προτιθέοντας αὐτὸ παντὸς φωνήεντος. Τὸ γοῦν φάος φάβος φασί· καὶ τὸ ἀέλιος βαβέλιος/σε ἄλλο σημεῖο γράφει ο προαναφερθεῖς Ηρακλείδης ὅτι οἱ Παμφύλιοι χρησιμοποιοῦν πολὺ το Β, προφέροντάς το μπροστά ἀπὸ κάθε φωνήεν. Το φάος φάβος το λένε· και τον ἀέλιον, βαβέλιον (Ευστάθιος Θεσσαλονίκης). Πρέπει να διορθωθεί ο τύπος σε ἀβέλιον, βάσει ἄλλης παμφυλιακής «γλώσσας», ἢ πρόκειται για υπερδιόρθωση;

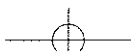
✧ ὀρούβω, ὀρουβῶ. Τὸ ὀρούω ὀρούβω λέγουσιν [οἱ Παμφύλιοι], καὶ περισπωμένως δὲ ὀρουβῶ/Το ὀρούω ως ὀρούβω απαντά —στην Παμφυλία— και ως περισπώμενο ὀρουβῶ (Ευστάθιος Θεσσαλονίκης).

Όπως είναι φυσικό για μια απομονωμένη περιοχή που δέχτηκε κατά τις πηγές περισσότερα του ενός ελληνικά φύλα, η Παμφυλία διαμόρφωσε και κράτησε για μια χιλιετία τουλάχιστον τη διαλεκτική της ιδιομορφία. Όπως γινόταν ως τον αιώνα μας, τουλάχιστον μέχρι την ανταλλαγή πληθυσμών του 1922/3, η Παμφυλία είχε στενές εμπορικές και γλωσσικές επαφές με την Κύπρο. Αυτή η σχετική γεωγραφική εγγύτητα, καθώς μάλιστα λόγω της γεωμορφολογίας της η Παμφυλία μόνο από τη θάλασσα ήταν σχετικά εύκολα προσιτή, επέδρασε καθοριστικά, αλλά προφανώς όχι αποκλειστικά, στη διαμόρφωση της διαλεκτικής της φυσιγνωμίας κατά την αρχαιότητα.

3.5 ΑΝΘΡΩΠΩΝΥΜΙΑ

Οι γλωσσικές ομοιότητες που επισημάνθηκαν ανάμεσα στην παμφυλιακή και την κυπριακή ιδιαίτερα, θα μπορούσαν να επεκταθούν σε ένα σημαντικό για τη συντηρητικότητά του τομέα, την ανθρωπωνυμία. Για παράδειγμα, η παμφυλιακή έχει επίσης ανθρωπωνύμια της κατηγορίας των «αντικειμενικών συνθέτων» τύπου Διφ(ε)ίδωρος (με ορθογραφικές παραλλαγές 'δώρο εκ μέρους του Διός'), όπως η κυπριακή (Διφείθεμις, Διφείφιλος· βλ. γ.3.2), και μάλιστα όπως και αυτή, με το πρώτο συνθετικό σε δοτική πτώση και με την παλαιά κατάληξη, σε -ει, αναμφισβήτητα αρχαϊκό στοιχείο στην ανθρωπωνυμία της περιοχής.

Η παμφυλιακή έχει, όπως και η κυπριακή, μια σειρά ενδιαφερόντων ανθρωπωνυμίων που παράγονται από το επίθετο ἐσθλός > ἐσλός: κυπρ. Ἐσλα-

ΟΙ ΑΡΧΑΙΕΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΙ

γόρας, Ἑσλόθεις, Ἑσλόφαντος. Και στις δύο διαλέκτους το σύμπλεγμα -sl-, λόγω οπισθοχωρητικής αφομοίωσης προφανώς, εξελίσσεται σε -ll-: κυпр. Ἑλλόφοικος, παμφ. Ἑλλόθεις, Ἑλλάφιλος.

ΕΠΙΛΟΓΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

- [1] Ενεπίγραφη βάση (:) με ανάθημα σε επιχώριο αλφάβητο και διάλεκτο. Πέργη Παμφυλίας. Μάλλον δεύτερο μισό του 4ου αιώνα π.Χ. Brixhe & Hodot 1988, 222-234, αρ. 225, όπου και η προηγούμενη βιβλιογραφία.

*ἸανάΥαι Πρεΐαι Κλεμύτας Λφαράμν Ἰασιοῤῥῥτας
ἀνέθεκε : ἐπίστασι.*

Στην Ἀνασσα της Πέργης ο Κλεμύτας, ο γιος του Λφαράμν, ο *Ἰασιοῤῥῥτας*, ανέθεσε;:

Στ. 1: *Ἰασιοῤῥῥτας*: εθνικό ή επαγγελματικό;

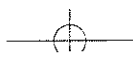
Στ. 2: Η συντακτική θέση και η σημασία της τελευταίας λέξης παραμένουν προβληματικές.

- [2] Επιτύμβια στήλη με τα ονόματα δύο νεκρών σε επιχώριο αλφάβητο και διάλεκτο. Ασπενδος Παμφυλίας, 2ος αιώνας π.Χ. Brixhe 1991, 20-21, αρ. 231, πίν. II, 2-3.

*Σίλλυῤῥας
Πυναμνῤῥαν
Ἀρτιμιδώρα
γυνά Σβαλυῤῥαν*

Σίλλυῤῥας, γιος του Πυναμνῤῥα· Αρτιμιδώρα, σύζυγος του Σβαλυῤῥα.

Άννα ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗΣ*

[Γ.3.4]

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι έρευνες για τη μακεδονική, περισσότερο ίσως από πολλές άλλες γλωσσικές μορφές της ινδοευρωπαϊκής, σημείωσαν εξαιρετική πρόοδο τα τελευταία είκοσι χρόνια. Αυτό οφείλεται κυρίως στην ένταση των ανασκαφών σε πολλά σημεία της αρχαίας Μακεδονίας· ιδιαίτερος μετά την ανασκαφή της Μεγάλης Τούμπας στη Βεργίνα, οι συνακόλουθες ανακαλύψεις είχαν ως αποτέλεσμα τη στροφή του ενδιαφέροντος σε μια περιοχή κατά το μάλλον ή ήττον παραμελημένη αρχαιολογικά. Από όλες σχεδόν τις θέσεις που ανασκάφηκαν προήλθε, μεταξύ άλλων, άφθονο επιγραφικό υλικό, η ταχεία δημοσίευση και η συστηματική μελέτη του οποίου έδωσε νέα κλειδιά και κατευθύνσεις στην έρευνα.

Για πολλές δεκαετίες υπήρξε έντονη αμφισβήτηση για την ένταξη ή μη της μακεδονικής στις ελληνικές διαλέκτους. Το πρόβλημα οφειλόταν εν μέρει στην ανεπάρκεια του υλικού, πρώτων επιγραφών κυρίως, αλλά και σε εξωεπιστημονικούς παράγοντες, καθώς ευθύς εξαρχής η διαμάχη ήταν στενά εξαρτημένη από τις πολιτικές και ιστορικές εξελίξεις στη νότια Βαλκανική κατά τον 19ο και τον 20ό αιώνα —ακόμα και ως τις μέρες μας— και τις εδαφικές διεκδικήσεις των λαών που κατοικούσαν στην περιοχή. Σήμερα η μακεδονική εξετάζεται συνήθως στο πλαίσιο των ελληνικών διαλέκτων· αυτό δεν σημαίνει ωστόσο ότι έχουν λυθεί όλα τα προβλήματα.

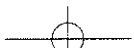
1.1 Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Ο γεωγραφικός χώρος που αποκαλούμε σήμερα Μακεδονία αντιστοιχεί περίπου στην κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Φιλίππου Β' έκταση του βασιλείου και εν πολλοίς στα όρια της ομώνυμης ρωμαϊκής επαρχίας: από την Πίνδο στα δυτικά ως τον Νέστο στα ανατολικά και από το Ηράκλειον στα σύνορα με τη Θεσσαλία έως και την Παιονία στα βόρεια. Ο εκτεταμένος αυτός χώρος έως τον 3ο αιώνα π.Χ. τουλάχιστον υπήρξε από γλωσσική άποψη αρκετά ετερόκλητος: το βασίλειο της *Κάτω Μακεδονίας* υπό τους Αργεάδες επεκτάθηκε σταδιακά ως τα μέσα του 4ου αιώνα π.Χ. σε βάρος όχι μόνον των μακεδονικών φύλων της *Άνω Μακεδονίας* και των ελληνόφωνων αποικιών δωρικής, ευβοϊκής ή άλλης προελεύσεως, αλλά και των γειτονικών, μη ελληνόφωνων φύλων (Ιλλυριών, Παιόνων, Θρακών, βλ. Θουκυδίδης 2.99· βλ. και Ε. 2, Ε. 3). Καμία σχεδόν από τις περιοχές αυτές δεν διατήρησε στον γραπτό λόγο ίχνη της παλαιότερης γλωσσικής κατάστασης μετά το τέλος του 4ου αιώνα π.Χ.: όλα τα κείμενα από την εποχή αυτή και έπειτα είναι γραμμένα στην κοινή. Σποραδικά ιωνικά στοιχεία, λεξιλογικά κυρίως, σώζονται στην ανατολική Μακεδονία, σε επιγραφές κατά τα άλλα γραμμένες στην κοινή. Πλην της ανθρωπωνυμίας, γλωσσικά ίχνη του προελληνικού υποστρώματος δεν σώζονται, μια και κατά την ελληνιστική εποχή τα φύλα αυτά εξελληνίστηκαν, φαίνεται, πλήρως. Εθνολογικά και ιστορικά συμπεράσματα δεν είναι δυνατόν να εξαχθούν λόγου χάρη από τα θρακικής προελεύσεως ανθρωπωνύμια, τα οποία συνυπάρχουν με τα ελληνικής προελεύ-

Εικ. 51
Επιτύμβια στήλη. Βεργίνα.
4ος αιώνας π.Χ.

*Τονίζονται οι τύποι σύμφωνα με τους κανόνες της αττικής διαλέκτου, μια και το σύνολο σχεδόν των κειμένων είναι γραμμένο στην κοινή. Τονίστηκαν συμβατικά οι τύποι των διαλεκτικών κειμένων.

ΟΙ ΑΡΧΑΙΕΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΙ

σεως, ακόμα και στην ίδια οικογένεια: θέμα συρμού; μετακινήσεως φύλων; αδιαφορίας ή άγνοιας ως προς τις εθνικής ταυτότητας πληροφορίες που φέρουν σε πολλές αρχαίες κοινότητες τα ονόματα:

2. ΠΗΓΕΣ

2.1 ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Οι αρχαίοι συγγραφείς αναφέρονται μάλλον σπάνια σε αυτή καθαυτή τη γλώσσα των Μακεδόνων. Συνοψίζοντας (βλ. τελευταία Παναγιώτου 1992· Karpetanopoulos 1995) θα μπορούσαμε να ομαδοποιήσουμε τις σχετικές μαρτυρίες ως εξής:

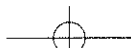
α. Για τον χαρακτήρα της μακεδονικής διαλέκτου: Κατά τον Τίτο Λίβιο Μακεδόνες, Αιτωλοί και Ακαρνάνες μιλούν την ίδια διάλεκτο· παραπλήσια διαπίστωση κάνει και ο Στράβων για τη διάλεκτο Ηπειρωτών και Μακεδόνων. Ως γνωστόν, τα ιδιώματα όλων των παραπάνω φύλων ανήκουν στη βορειοδυτική διαλεκτική ομάδα. Οι μαρτυρίες αυτές επιβεβαιώνονται πλέον από τις διαλεκτικές επιγραφές (βλ. 3) και με τη σειρά τους συνδυάζονται με έμμεσες μαρτυρίες των πηγών για τη συγγένεια Μακεδόνων και Δωριέων: ο Ηρόδοτος (1.56) ταυτίζει Μακεδόνες και Δωριείς· ο ίδιος (5.20, 5.22, 8.137, 8.138), όπως και ο Θουκυδίδης (2.99.3) και άλλες μεταγενέστερες πηγές γνωρίζουν τον μύθο που συνδέει τον βασιλικό οίκο των Τημενιδών με το Άργος και τον Ηρακλή, πληροφορίες που επιβεβαιώνονται εμμέσως από αρχαιολογικά ευρήματα (π.χ. τον κατάδεσμο που δημοσίευσε ο Τιβέριος (1989), καθώς και τον τρίποδα, άθλον από τα Ηραία του Άργους, που βρέθηκε στον τάφο του Φιλίππου του Β' στις Αιγές· SEG XXIX, 652). Αντίθετα, γενεαλογικοί μύθοι του Ησιόδου και του Ελλανίκου συνδέουν τους Μακεδόνες με τους Αιολείς, αλλά μέχρι σήμερα δεν υπάρχουν σοβαρά στοιχεία ενισχυτικά αυτής της παράδοσης.

β. Για την προσδεντική περιθωριοποίηση της μακεδονικής διαλέκτου: Ήδη στο στράτευμα του Μ. Αλεξάνδρου, ένα διαλεκτικό σύνολο διαφορετικών προελεύσεων, οι Μακεδόνες εκφράζονται στην κοινή· η διάλεκτος χρησιμοποιείται μόνο μεταξύ Μακεδόνων ή σε στιγμές έντονης συγκίνησης. Η νεότερη χρονολογικά μαρτυρία για τη διάλεκτο είναι των μέσων του 1ου αι. π.Χ. και αναφέρεται στην υποχώρησή της ήδη πριν από την περίοδο αυτή στην πτολεμαϊκή αυλή. Οι μαρτυρίες των πηγών επιβεβαιώνονται και από τις επιγραφές.

γ. Για τη μακεδονική διάλεκτο και την κοινή: Η κοινή διαδόθηκε μέσω των μακεδονικών κατακτήσεων και επικράτησε, χωρίς ανασχεση, χάρη στα ελληνιστικά βασίλεια. Έτσι συνδέθηκε αργότερα στη συνείδηση ορισμένων αττικιστών πολύ στενά με τους Μακεδόνες, σε βαθμό που ο όρος *μακεδονίζειν* να αποκτήσει σε ορισμένους από αυτούς την έννοια 'ομιλώ την κοινή' (π.χ. Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί* 3.121f-122a)· για τον λόγο αυτό προκάλεσε και τα ειρωνικά τους σχόλια. Ως απόδειξη επίσης αυτής της σημασίας του *μακεδονίζειν* μπορούν να αντιπαρατεθούν χωρία αττικιστών, όπου ο ίδιος τύπος χαρακτηρίζεται από τους μεν ως «μακεδονικός» και από τους δε ως τύπος «εὐτελής» που χρησιμοποιούν οι «ἀμαθείς» ή οι «νεώτεροι» (βλ. Παναγιώτου 1992, 192-194).

3. ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΓΡΑΦΗ

Στη Μακεδονία έχουν βρεθεί μέχρι σήμερα λίγα κείμενα αρχαϊκής και κλασικής περιόδου (βλ. Panayotou 1990, 1996). Το γεγονός ίσως είναι τυχαίο για τις αποικίες, στα μακεδονικά όμως βασίλεια η διάδοση της γραφής υπήρξε πολύ

περιορισμένη για πολιτικούς, οικονομικούς, κοινωνικούς και ιστορικούς λόγους: αν πιστέψουμε την έστω και με στοιχεία συναισθηματισμού και ρητορικής υπερβολής διήγηση που αποδίδει στον Αλέξανδρο ο Αρριανός (*Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις* 7.9.2), οι Μακεδόνες προ του Φιλίππου του Β' ήταν φτωχοί νομάδες στο έλεος των εξωτερικών εχθρών. Είναι προφανές ότι οι συνθήκες αυτές δεν επέτρεψαν τη διάδοση της γραφής. Η αύξηση των επιγραφικών κειμένων συνδέεται με τον ηγετικό ρόλο της Μακεδονίας από τα μέσα του 4ου αιώνα π.Χ., γεγονός που κατά κάποιον τρόπο υποχρέωσε τους Μακεδόνες να υιοθετήσουν το μιλησιακό αλφάβητο και την αττική κοινή ως όργανο καταρχήν της γραπτής επικοινωνίας: η κοινή γρήγορα ξεπέρασε αυτό τον ρόλο του επίσημου κατά το μάλλον ή ήττον οργάνου και σταδιακά υποκατέστησε τη διάλεκτο και στον προφορικό. Οι νέες πολιτικές και οικονομικές συνθήκες κατά την ελληνιστική εποχή ανάγκασαν στην ίδια επιλογή ακόμα και εκείνες τις ελληνικές περιοχές των οποίων η διάλεκτος είχε μακρά παράδοση στον γραπτό λόγο και στη λογοτεχνία. Έτσι, από τα 6.200 περίπου κείμενα που έχουν βρεθεί ως τώρα στη Μακεδονία εντός των ορίων που περιγράψαμε στο 1.1, ίσως το 99% είναι γραμμένο στην κοινή και μόνο το υπόλοιπο σε διάλεκτο (μακεδονική και των αποικιών). Η μακεδονική διάλεκτος προφανέστατα περιορίστηκε στην ενδοκοινοτική προφορική επικοινωνία, όσο καιρό η Μακεδονία ήταν απασχολημένη με τα δικά της ποικίλα προβλήματα επιβίωσης ή αναδιοργάνωσης. Όταν οι συνθήκες βελτιώθηκαν, πέρασε μεν στον γραπτό λόγο αυτή η γλωσσική μορφή, περιορίστηκε όμως σε *ιδιωτικά* κείμενα, όπως καταδέσμους, κείμενα κατεξοχήν λαϊκά και προορισμένα να μείνουν κατά το μάλλον ή ήττον *κρυφά*: διαλεκτικοί καταδεσμοί από την Πέλλα (Βουτυράς 1993, 1996, 1998, βλ. Κεϊμ. [1]) και από την Αρέθουσα του τέλους του 4ου/αρχών του 3ου αιώνα π.Χ. (Μοσχονησιώτη, Χριστίδης & Γλαράκη 1997).

Η ως πριν από μία δεκαετία έλλειψη μακεδονικών διαλεκτικών κειμένων, οι εξωεπιστημονικοί παράγοντες που αναφέρθηκαν στο 1, καθώς και το πρόβλημα της προέλευσης των φθόγγων της μακεδονικής που αποδίδονται με Β, Δ, Γ (βλ. 3.2.1), συνέβαλαν στη διατύπωση αρκετών θεωριών για τη θέση της μακεδονικής στο πλαίσιο των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών: ιλλυρικό κατά βάση «μείγμα», ελληνοθρακοϊλλυρικό «συνονθύλευμα», ελληνική διάλεκτος —με διαφορετικές όμως απόψεις για τη διαλεκτική της συνάφεια— ή παραλλαγές αυτών. Κάθε ερευνητής δίνει έμφαση στα στοιχεία που κατά τη γνώμη του βαρύνουν περισσότερο: υποστηρίχθηκε π.χ. ότι η μακεδονική ανήκει στον αιολικό κλάδο ή στον δωρικό· ότι έχει ανάμεικτα στοιχεία και από τους δύο ή και από άλλες διαλέκτους· ότι υπήρχαν δύο μακεδονικές διαλέκτοι, μία συγγενής της αιολικής και μία της δωρικής στην Άνω Μακεδονία. Τέλος, ότι οι Μακεδόνες είχαν επικεφαλής «φυλετική ελίτ», «πιο ελληνική από τους υπηκόους της», που μιλούσε δωρικά (σύνοψη των παραπάνω θεωριών στους Brixhe & Panayotou 1994, 207). Είναι γεγονός ότι η έλλειψη ή η σιωπή των πηγών σχετικά με την αρχαία μακεδονική αλλά και τα προβλήματα ερμηνείας οδήγησαν συνήθως σε υπεραπλουστευτικές προσεγγίσεις, πλήρεις προσωπικών και αρκετά επισφαλών εκτιμήσεων.

Οι επιδράσεις της λατινικής και των σημιτικών γλωσσών στην ελληνική της Μακεδονίας λόγω εγκαταστάσεων κατά τη ρωμαϊκή εποχή Ρωμαίων και Εβραίων ήταν περιορισμένη, καθώς τα φύλα αυτά εξελληνίστηκαν σε διάστημα που δεν ξεπέρασε τις τρεις γενιές, αν κρίνουμε τουλάχιστον από τα γραπτά τους κατάλοιπα.

3.1 ΤΑ ΑΛΦΑΒΗΤΑ

Με τα μέχρι σήμερα δεδομένα, το κορινθιακό αλφάβητο που χρησιμοποιήθηκε ευρύτερα στη «Μακεδονία» (με τα σύνορα που περιγράφονται στο 1) τον 6ο αιώνα π.Χ., συνδέεται με τον σημαντικό εμπορικό, τουλάχιστον, ρόλο της Ποτίδαιας, κορινθιακής αποικίας. Από τα τέλη του 6ου αιώνα π.Χ. παρατηρείται σταδιακή αύξηση των κειμένων σε ιωνικό αλφάβητο σε περιοχές που ιστορικά δεν δικαιολογούσαν ιωνική παρουσία και σε βάρος του κορινθιακού αλφαβήτου, το οποίο δεν φαίνεται να χρησιμοποιήθηκε στην περιοχή μετά τους Περσικούς Πολέμους. Η διάδοση του ιωνικού αλφαβήτου αλλά και γενικότερα της ιωνικής τέχνης πρέπει να συνδέεται με τη διείσδυση και πιθανότατα την πολιτιστική υπεροχή των Ιώνων στο πλαίσιο της Περσικής Αυτοκρατορίας, τμήμα της οποίας αποτέλεσαν οι εν λόγω περιοχές από τα τέλη του 6ου αιώνα π.Χ. Η περσική αναδίπλωση μετά το τέλος των Μηδικών Πολέμων σηματοδοτεί και τη βαθμιαία υποχώρηση των ιωνικών αυτών στοιχείων από τη Μακεδονία και την άμεση —γλωσσική μεταξύ άλλων— διείσδυση των Αθηνών (Παναγιώτου 1996).

3.2 ΦΩΝΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΦΩΝΟΛΟΓΙΑ

Βάσει των μέχρι σήμερα γνωστών κειμένων θα μπορούσαμε να αναφέρουμε τα εξής χαρακτηριστικά της μακεδονικής (βλ. εν εκτάσει Brixhe & Panayotou 1994, 213-215· Παναγιώτου 1997, 204-205):

- ❖ Διατήρηση του */a:/, π.χ. *Ἀδίστα, Βουλομάγα*.
- ❖ [a:] ως αποτέλεσμα συναίρεσης [a:] + [o:], π.χ. *τᾶν ἄλλᾶν πασᾶν/αττ. τῶν ἄλλων πασῶν*.
- ❖ Συγκοπή βραχέων φωνηέντων στις προθέσεις κατά τη σύνθεση, *παρκαττίθεται/αττ. παρακατατίθεται*.
- ❖ Για την αποφυγή χασμωδίας παρατηρείται υφαίρεση (*Θετίμα, Νεμήνιος = Θεο-, Νεο-*), ή δημιουργία διφθόγγου (*Θεύκριτος, Θευφάνης = Θεόκριτος, Θεοφάνης*).
- ❖ Διατήρηση της προφοράς [u] του /u:/ σποραδικά σε τοπικά λατρευτικά επίθετα, π.χ. *Κουναγίδας = Κυναγίδας*, ή παρωνύμια, π.χ. *Φοῦσκος*, παρωνύμιο του Αντιγόνου Δώσωνος και του Πτολεμαίου Η', που παραδίδεται από άλλες πηγές ως *Φύσκων*.
- ❖ Στένωση του /o:/ σε /u:/ σε περιβάλλον έρρινου: *οὐνή, Κάνουν/αττ. ὠνή, Κάνων*.
- ❖ Απλοποίηση σε /i:n/ της ακολουθίας /ign/: *γίνομαι/γίγνομαι*.
- ❖ Αποδάσυνση του συμφωνικού συμπλέγματος /st^h/ > /st/ (*γενέσται/γενέσθαι*). Όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά απαντούν επίσης στις βορειοδυτικές διαλέκτους, το τελευταίο όμως αποκλειστικά σε αυτές από τον δωρικό κλάδο.

3.2.1 ΤΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ Β, Γ, Δ

Ορισμένες αρχαίες (από τον Πλούταρχο και μετά) καθώς και βυζαντινές πηγές επισημαίνουν ότι οι Μακεδόνες «χρῶνται» Β αντί του Φ (και κάποτε Δ αντί του Θ) σε ανθρωπωνύμια, σε λατρευτικά επίθετα, σε μήνες του μακεδονικού ημερολογίου και σε μακεδονικές «γλώσσες»· οι γραμματικοί και οι λεξικογράφοι υποστηρίζουν ότι το ανθρωπωνύμιο *Φίλα* ([p^hila]) π.χ. αντιστοιχούσε στο μακεδονικό *Βίλα* [bila] (ή ήδη από το τέλος της κλασικής εποχής [vila] σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές, κυρίως Babiniotis 1992).

Αυτή η διαφορά θεωρήθηκε από τους περισσότερους γλωσσολόγους και φιλολόγους ως απολύτως βασική, διαχώριζε δε τη μακεδονική από το σύνολο των ελληνικών διαλέκτων —της μυκηναϊκής ελληνικής συμπεριλαμβανομένης—, διότι υποδήλωνε διαφορετική εξέλιξη συμφώνων στο φωνολογικό σύστημα της μακεδονικής: δηλαδή, σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, τα ινδοευρωπαϊκά ηχηρά δασέα *b^h, *d^h, *g^h έχουν τραπεί στην ελληνική (βλ. και β. 1.4) σε άηχα δασέα [p^h t^h k^h] (γραφήματα Φ, Θ, Χ αντίστοιχα) έχοντας χάσει την ηχηρότητά τους, ενώ στη μακεδονική έχουν τραπεί αντίστοιχα σε [b d g] (γραφήματα Β, Δ, Γ αντίστοιχα), έχουν δηλαδή χάσει τη δασύτητά τους. Σύμφωνα με άλλους μελετητές, η διαφορά απηχεί εξέλιξη στο εσωτερικό της ελληνικής (αποκλειστοποίηση), θέση που μάλλον δύσκολα συμβιβάζεται με τα νεότερα δεδομένα από τα διαλεκτικά κείμενα (βλ. τελευταία Brixhe & Panayotou 1994, 211 και 216-218· Παναγιώτου 1997, 202). Ίσως είναι οικονομικότερο να υποθέσει κανείς ότι τα ονόματα που παρουσιάζουν αυτό το χαρακτηριστικό είναι γλωσσικά κατάλοιπα ενός φύλου που έζησε στην περιοχή και το οποίο αφομοιώθηκε γλωσσικά από τους Μακεδόνες· είναι σαφές ότι ήδη από τον 5ο αιώνα π.Χ. τα μόνα ίχνη αυτής της γλώσσας είχαν περιοριστεί σε ένα τομέα κατεξοχήν συντηρητικό, την ονοματολογία (βλ. και γ.6). Ήδη τον 4ο αιώνα π.Χ., όταν η γραφή αρχίζει να διαδίδεται στη Μακεδονία, στο γλωσσικό αίσθημα των Μακεδόνων τα ονόματα αυτά αποτελούσαν, χωρίς διάκριση προφανώς, τμήμα του μακεδονικού γλωσσικού υλικού και της παράδοσης.

3.3 ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ

Από τα μορφολογικά χαρακτηριστικά της μακεδονικής θα μπορούσαμε να αναφέρουμε:

❖ Αρσενικά και θηλυκά πρωτόκλιτα σε -ας και -α αντίστοιχα: π.χ. *Πεν-κέστας*, *χειριστᾶ*/αττ.-ων. *χειριστῆ*, *Λαομάγα*.

❖ Γενική ενικού σε -α των πρωτόκλιτων αρσενικών: *Μαχάτα*/αττ. -ου.

❖ Γενική πληθυντικού σε -ᾶν των πρωτοκλιτών: *τᾶν ἄλλᾶν πασᾶν*/αττ. *τῶν ἄλλων πασῶν*.

❖ α' πρόσ. προσωπικής αντωνυμίας *ἐμίν*/αττ. *ἐμοί*.

❖ Χρονικός σύνδεσμος *ὀπόκα...* [*τόκα*]/αττ. *ὀπότε*.

Ένα στοιχείο που δεν έχει ως τώρα επιβεβαιωθεί επιγραφικά, είναι οι άσιγμες ονομαστικές ενικού των πρωτόκλιτων αρσενικών τύπου *ἱππότα*/αττ. *ἱππότης* σύμφωνα με μαρτυρίες του Απολλωνίου του Δυσκόλου και του Ευσταθίου (βλ. Παναγιώτου 1992, 190).

3.4 ΣΥΝΤΑΞΗ

Η επίδραση της αττικής σύνταξης είναι εμφανής ακόμα και στους δύο διαλεκτικούς καταδέσμους, πράγμα που δείχνει αναμφισβήτητα την πρώιμη (δηλαδή από τα παλαιότερα σχετικώς κείμενα) επίδρασή της επί της μακεδονικής.

3.5 ΟΝΟΜΑΤΟΛΟΓΙΑ

Με εξαιρέσεις εντοπισμένες κυρίως στην ονοματολογία, η μακεδονική διάλεκτος δεν θα αφήσει ίχνη στον γραπτό λόγο. Πάντως, η συντριπτική πλειονότητα των ονομάτων αυτών έχει ελληνική προέλευση. Αναφέρουμε ενδεικτικά μερικά από τις δεκάδες χαρακτηριστικών ανθρωπωνυμίων: *Ἀδίστα*,

ΟΙ ΑΡΧΑΙΕΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΙ

Ἄδυμος, Ἀντιγόνα, Ἀτταλος, Δρύκαλος, Εὐρυδίκη, Λάανδρος, Νικάνωρ, Πάτυλλος, Περίτας, Πευκόλαος, Πτολεμαῖος, ἢ ευρέως διαδεδομένων ονομάτων: Ἀλέξανδρος, Δημήτριος, Ἰόλαος, Παράμονος, Περσεύς, Φίλιππος. Οἱ ἀντίστοιχοι μὴ διαλεκτικοί — ἢ καὶ μερικῶς διαλεκτικοί — τύποι Ὀαδίστη/Ἀδίστη/Ἡδίστη, Ἀντιγόνη, Εὐρυδίκη, πληθαίνουν μετὰ τὴν υποταγὴ τῆς περιοχῆς στους Ρωμαίους.

❖ Ἀπὸ τὰ τοπωνύμια ἐπίσης ἡ πλειονότητα ετυμολογεῖται διὰ τῆς ἐλληνικῆς: Αἰανή, Αἰγεαί, Ἄργος, Δῖον, Εὐρωπός, Πέλλα κλπ.

❖ Σὲ ὅ,τι ἀφορὰ τὰ ἐθνικά θὰ πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ἡ συχνότητά του μορφήματος -έστης/-εστός (καὶ παραλλαγές). Καὶ ὀρισμένα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι παράγωγα σιγματικῶν οὐσιαστικῶν ὅπως ὄρος > Ὀρέστης, ἄργος > Ἄργος > Ἀργεσταῖος, καὶ Διασταί (βλ. Στέφανος Βυζάντιος Ἐθνικά, λ. Δῖον), Λυγκησταί, Κορμέσται, πού προσδιορίζουν κατὰ περίπτωσιν φύλα ἢ, σπανιότερα, κατοίκους (περιοίκους;) πόλεων.

4. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΗ

Ἡ αττικὴ κοινὴ, ὅπως εἶναι φυσικό, μετὰ τὴ διάδοσίν της στὴ Μακεδονία καὶ ἀλλοῦ θὰ ἐπηρεαστεῖ σὲ κάποιο βαθμὸ ἀπὸ τὸ ὑπόστρωμά της. Ἡ κοινὴ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων εἶναι ὡς πρὸς τὴ γραμματικὴ, τὴ σύνταξιν καὶ ἐν πολλοῖς τὴ φωνολογίαν μιὰ ἀπλοποιημένη μορφή τῆς αττικῆς διαλέκτου (βλ. 4.6.1-4.6.3). Ὑπάρχουν ὅμως καὶ στοιχεῖα τῆς κοινῆς τὰ ὁποῖα οφείλονται προφανῶς στὴ μακεδονικὴ, ὅπως οἱ γενικὲς τῶν πρωτόκλιτων ἀρσενικῶν σὲ -α (Περδίκκα, Ἀμύντα, Καλλιία, βλ. 3.3). Ἢδη στὰ κείμενα τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ. ἡ ἐπικράτησις τῆς γραμματικῆς τῆς κοινῆς εἶναι σχεδὸν ὁλοκληρωτικὴ: κείμενα ὅπως ... ἀδελφή με ἀνέθηκε, Παγκάστα (SEG XXXV, 790), με /a:/ <A> στὸ κύριον ὄνομα καὶ /e:/ <H> στὸ προσηγορικόν, ἀποτελοῦν τὸν κανόνα στὴ Μακεδονία (βλ. Brixhe & Panayotou 1988, 250).

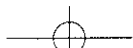
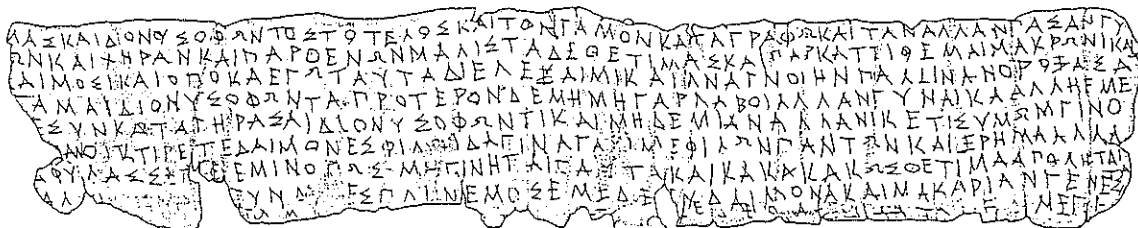
Ἐνα συγκεντρωτικὸ σύστημα ὅπως αὐτὸ τῆς μοναρχίας μακεδονικοῦ τύπου, με ευθύνες διοικήσεως σὲ μεγάλα πολυγλωσσικά καὶ πολυδιαλεκτικά σύνολα, χρειάζεται ἓνα γλωσσικὸ ὄργανο με κύρος, δοκιμασμένο ἤδη στὸν γραπτὸ λόγο. Ἡ αττικὴ κοινὴ ἀνταποκρινόταν καλύτερα ἀπὸ ἄλλες μορφές ἐλληνικῆς σὲ αὐτὲς τὶς ἀπαιτήσεις. Ἐτοί, αὐτὴ ἡ ἐνιαία γλωσσικὴ μορφή, καὶ ὅχι ἡ μακεδονικὴ διάλεκτος, θὰ διαδοθεῖ καὶ βαθμιαίᾳ θὰ ἐπικρατήσει σὲ ὅλον τὸν ἐλληνιστικὸ κόσμον.

ΕΠΙΛΟΓΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Εἰκ. 52

Διαλεκτικὸς κατάδεσμος γραμμένος
σὲ «μετενκλείδειο» ἀλφάβητο.
4ος αἰῶνας π.Χ.

[1] Διαλεκτικὸς κατάδεσμος σὲ μολύβδινο ἔλασμα γραμμένος
σὲ «μετενκλείδειο» ἀλφάβητο. Πέλλα. Περίπου 350-325 π.Χ. Βουτυράς 1993
(προκαταρκτικὴ δημοσίευσιν)· πρβ. Βουτυράς 1996 καὶ κυρίως 1998 (Εἰκ. 52).

[Θετί]μας καὶ Διονυσοφῶντος τὸ τέλος καὶ τὸν γάμον καταγράφω καὶ τὰν ἄλλαν πασῶν γυναικῶν καὶ χηρῶν καὶ παρθένων, μάλιστα δὲ Θετίμας, καὶ παρκαττίθεμαι Μάκρωνι καὶ

[τοῖς] δαίμοσι. καὶ ὅποκα ἐγὼ ταῦτα διελ<ί>ξαιμι καὶ ἀναγνοίην πάλ[ι]ν ἀνορ<ύ>ξασα.

4. [τόκα] γάμαι Διονυσοφῶντα, πρότερον δὲ μή· μή γὰρ λάβοι ἄλλαν γυναῖκα ἀλλ' ἢ ἐμέ,
[ἐμὲ δ]ὲ συνκαταγρηῶσαι Διονυσοφῶντι καὶ μηδεμίαν ἄλλαν. ἱκέτις ὑμῶ<ν> γίνομαι· Φίλ[αν] οἰκτίρετε δαίμονες φίλ[ο]ι, ΔΑΓΙΝΑΓΛΡΙΜΕ φίλων πάντων καὶ ἐρήμια· ἀλλὰ
[---]α φυλάσσετε ἐμὴν ὅ[π]ως μὴ γίνηται τα[ύ]τα καὶ κακὰ κακῶς Θετίμα ἀπόληται.
- s. [---]. ΑΛ [---]. ΥΝΜ..ΕΣ ΠΛΗΝ ἐμός, ἐμὲ δὲ [ε]ὐ[δ]αίμονα καὶ μακαρίαν γενέσται.
[---]ΤΟ[.].[---].[..].Ε.ΕΩ[;].Α.[.]Ε..ΜΕΓΕ[---].

Τῆς Θετίμας καὶ τοῦ Διονυσοφῶντα τὸν επίσημο γάμο τὸν δένω με μάγια γραμμένα καὶ ὅλων τῶν ἄλλων γυναικῶν τὸν γάμο, ὅσες εἶναι χήρες ἢ παρθένοι, ιδιαίτερα ὅμως τῆς Θετίμας· καὶ αποθέτω τὰ μάγια στὸν Μάκρωνα καὶ στοὺς δαίμονες. Καὶ ἀν ποτέ ἐγὼ ξεθάψω καὶ ξετυλίξω καὶ διαβάσω τούτα τὰ λόγια, τότε νὰ παντρευτεῖ ὁ Διονυσοφῶν καὶ ὄχι πρὶν· γιατί δεν θέλω νὰ πάρει ἄλλη γυναῖκα ἀπὸ ἐμένα, ἀλλὰ ἐγὼ νὰ γεράσω μαζί με τὸν Διονυσοφῶντα καὶ καμιά ἄλλη. Σας ἱκετεύω, δαίμονες· λυπηθῆτε [τῇ Φίλα·] [...], γιατί εἶμαι ἀβοήθητη καὶ με ἔχουν εγκαταλείψει ὅλοι οἱ φίλοι. Φυλάξτε λοιπὸν τὸ γράμμα τούτο, γιὰ νὰ μὴ μου συμβοῦν αὐτὰ καὶ γιὰ νὰ χαθεῖ κακὴν κακῶς ἡ Θετίμα. [Κάνετε νὰ τὴ βρουν αὐτὴν ὅλα τὰ κακά] [...] ἐγὼ ὅμως νὰ γίνω εὐτυχισμένη.

Απόδοση Ε. Βουτυράς (1993)

Άννα ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

ΟΙ ΑΡΧΑΙΕΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΙ

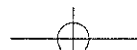
- THUMB, A. & A. SCHERER. 1959. *Handbuch der griechischen Dialekte*. 2ο μέρ. 2η έκδ. Χαϊδελέβεργη: Winter.
VENTRIS, M. & J. CHADWICK. 1973. *Documents in Mycenaean Greek*. 2η έκδ. Cambridge: Cambridge University Press.

2. ΜΥΚΗΝΑΪΚΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ, J. CHADWICK

- CHADWICK, J. 1958. *The Decipherment of Linear B*. Cambridge: Cambridge University Press. Ελλήν. μτφρ. Δ. Τζωρτζίδης υπό τον τίτλο *Γραμμική Β, η πρώτη ελληνική γραφή* (Αθήνα: Κακουλίδης, 1962).
HOOKER, J. T. 1980. *Linear B: An Introduction*. Bristol: Bristol Classical Press. Ελλήν. μτφρ. Χ. Μαραβελιάς υπό τον τίτλο *Εισαγωγή στη Γραμμική Β* (Αθήνα: ΜΙΕΤ, 1994).
MORPURGO DAVIES, A. 1985. Mycenaean and Greek Language. Στο *Linear B: A 1984 Survey*, επιμ. A. Morpurgo Davies & Y. Duhoux, 75-125. Bibliothèque des Cahiers de l'Institut de Linguistique de Louvain 26. Louvain-la-Neuve: Cabay.
PANAGL, O. 1976. Die mykenische Sprache. Στο *Die Frühgriechische Texte aus Mykenischer Zeit*, επιμ. S. Hiller & O. Panagl, 78-100. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
ΠΡΟΜΠΟΝΑΣ, Ι. Κ. 1977. *Σύντομος εισαγωγή εις την μυκηναϊκήν φιλολογίαν*. Αθήνα.
RUIJGH, C. J. 1967. *Études sur la grammaire et le vocabulaire du grec mycénien*. Amsterdam: Hakkert.
RUIPÉREZ, M. S. & J. L. MELENA. 1996. *Οι μυκηναίοι έλληνες*. Μτφρ. Μ. Παναγιωτίδου. Αθήνα: Καρδαμίτσα.
VENTRIS, M. & J. CHADWICK. 1973. *Documents in Mycenaean Greek*. 2η έκδ. Cambridge: Cambridge University Press.
VILBORG, E. 1960. *A Tentative Grammar of Mycenaean Greek*. Studia Graeca et Latina Gothoburgensia 9. Göteborg: Almqvist & Wiksell.

3.1 ΙΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΑΤΤΙΚΗ, Α. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

- BECHTEL, F. 1924. *Die griechischen Dialekte*. 3ος τόμ. Βερολίνο. Ανατύπωση, Βερολίνο: Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, 1963.
BRIXHE, C. 1982. Palatalisations en grec et en phrygien. *BSL* 77 (1): 209-249.
BRIXHE, C. ET AL. 1985. Dialectologie grecque. *REG* 98:260-314. Βιβλιογραφία και κριτική ανασκόπηση μελετών που αφορούν στις διαλέκτους και στις γραφές που τις απέδιδαν· εδώ ενδιαφέρουν κυρίως οι αρ. 18 και 28-49.
BUCK, C. D. 1955. *The Greek Dialects. Grammar, Selected Inscriptions, Glossary*. Σικάγο & Λονδίνο: The University of Chicago Press. Ανατύπωση, Midway Reprint, 1973.
CAIRNS, F. 1991. The «Laws of Eretria» (IG XII.9 1273 and 1274): Epigraphic, legal, historical, and political aspects. *Phoenix* 45:296-313.
DEL BARRIO, M^a. L. 1988. La posición dialectal del euboico. *Emerita* 56:255-270.
———. 1992. *El dialecto euboico*. Μαδρίτη: Ediciones Clásicas.
DUHOUX, Y. 1983. *Introduction aux dialectes grecs anciens. Problèmes et méthodes, recueil de textes traduits*. Série pédagogique de l'Institut de Linguistique de Louvain 12. Louvain & Παρίσι: Peeters.
———. 1987. Le vocalisme des inscriptions attiques. Une question de méthodes. Στο *Actes de la première rencontre internationale de dialectologie grecque* (Nancy, Pont-à-Mousson 1986), 179-198. *Verbum* 10.
HEUBECK, A. 1979. *Schrift*. *Archaeologia Homerica* 3 (10). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
JEFFERY, L. H. 1990. *The Local Scripts of Archaic Greece. A Study of the Origin of the Greek Alphabet and Its Development from the Eighth to the Fifth Centuries B.C.* Αναθ. έκδ. με συμπλήρωμα του A. Johnston. Οξφόρδη: Clarendon Press.
LEJEUNE, M. 1972. *Phonétique historique du mycénien et du grec ancien*. Tradition de l'Humanisme 9. Παρίσι: Klincksieck.
A *Lexicon of Greek Personal Names*. 1987-. 3 τόμ. μέχρι σήμερα. Επιμ. P. M. FRASER & E. MATTHEWS. 1ος τόμ., *The Aegean Islands, Cyprus, Cyrenaica*, επιμ. P. M. FRASER & E. MATTHEWS, 1987. 2ος τόμ., *Attica*, επιμ. M. J. OSBORNE & S. G. BYRNE, 1994. 3ος τόμ., *The Peloponnese, Western Greece, Sicily, and Magna Graecia*, επιμ. P. M. FRASER & E. MATTHEWS, 1997. The British Academy. Οξφόρδη: Clarendon Press.
LÓPEZ EIRE, A. 1987. Géographie intradialectale de l'ionien-attique. Στο *Actes de la première rencontre internationale de dialectologie grecque* (Nancy, Pont-à-Mousson 1986), 155-178. *Verbum* 10.
MEIER-BRÜGGER, M. 1992. *Griechische Sprachwissenschaft*. 1ος τόμ., *Bibliographie-Einteilung Syntax*. Βερολίνο & Νέα Υόρκη: De Gruyter. Ειδικότερα σελ. 80-83 βιβλιογραφία για τις αρχαίες διαλέκτους στην επιστήμη και στη λογοτεχνία και σελ. 76-77 για την ιωνική και αττική.

- MEILLET, A. 1975. *Aperçu d'une histoire de la langue grecque*. 8η έκδ. Παρίσι: Hachette.
- MÉNDEZ DOSUNA, J. 1993. Los griegos y la realidad psicológica del fonema: k y γ en los alfabetos arcaicos. *Kadmos* 32:96-126.
- PANAYOTOU, A. 1990. Des dialectes à la koinè: L'exemple de la Chalcidique. *Poikila* [Μελετήματα] 10:191-228. Αθήνα & Παρίσι: De Boccard.
- RUIPÉREZ, M. 1956. Esquisse d'une histoire du vocalisme grec. *Word* 12:67-81.
- SCHMITT, R. 1991. *Einführung in die griechischen Dialekte*. 2η έκδ. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- SCHWYZER, E. [1923] 1960. *Dialectorum Graecorum exempla epigraphica potiora*. Hildesheim: Olms.
- TEODORSSON, S.-T. 1974. *The Phonemic System of the Attic Dialect, 400-340 B.C.* *Studia Graeca et Latina Gothoburgensia* 32. Lund: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- THREATTE, L. 1980 & 1996. *The Grammar of Attic Inscriptions*. 1ος τόμ., *Phonology*. 2ος τόμ., *Morphology*. Βερολίνο & Νέα Υόρκη: De Gruyter.
- THUMB, A. 1959. *Handbuch der griechischen Dialekte*. 2ο μέρ. 2η έκδ. με συμπλήρωμα του A. Scherer. Χαϊδελβέργη: Winter.

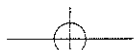
3.2 ΑΡΚΑΔΟΚΥΠΡΙΑΚΗ, Α. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

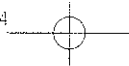
Γενικά

- BECHTEL, F. [1921] 1963. *Die griechischen Dialekte*. 1ος τόμ., *Der lesbische, thessalische, böotische, arkadische und kyprische Dialekt*. Βερολίνο: Weidmannsche Verlagsbuchhandlung.
- BILE, M., C. BRIKHE & R. HODOT. 1984. Les dialectes grecs, ces inconnus. *BSL* 79 (1): 155-203.
- BRIKHE, C. 1989. Morphologie ou morphographémie? À propos de quelques variations graphiques en grec ancien. *BSL* 84 (1): 21-54.
- BRIKHE, C. ET AL. 1985. Dialectologie grecque. *REG* 98:260-314. Βιβλιογραφία και κριτική ανασκόπηση μελετών που αφορούν στις διαλέκτους και στις γραφές που τις απέδιδαν· εδώ ενδιαφέρουν κυρίως οι αρ. 11, 12, 14, 21, 87-88, 89-91 για την αρκαδοκυπριακή, 92-108 αποκλειστικά για την αρκαδική, 109-135 για την κυπριακή.
- BUCK, C. D. 1955. *The Greek Dialects. Grammar, Selected Inscriptions, Glossary*. Σικάγο & Λονδίνο: The University of Chicago Press. Ανατύπωση, Midway Reprint, 1973.
- DUHOUX, Y. 1983. *Introduction aux dialectes grecs anciens. Problèmes et méthodes, recueil de textes traduits*. Série pédagogique de l'Institut de Linguistique de Louvain 12. Louvain & Παρίσι: Peeters.
- JEFFERY, L. H. 1990. *The Local Scripts of Archaic Greece. A Study of the Origin of the Greek Alphabet and Its Development from the Eighth to the Fifth Centuries B.C.* Αναθ. έκδ. με συμπλήρωμα του A. Johnston. Οξφόρδη: Clarendon Press.
- MORPURGO DAVIES, A. 1992. Mycenaean, Arcadian, Cyprian, and some questions of method in dialectology. Στο *Mykenaiika: Actes du IXe colloque international sur les textes mycéniens et égéens* (Αθήνα, 2-6 Οκτωβρίου 1990), επιμ. J.-P. Olivier, 415-432. *BCH*, συμπλήρωμα 25. Αθήνα: École française d'Athènes· Παρίσι: De Boccard.

Για την κυπριακή ειδικότερα

- BRIKHE, C. 1988. Dialecte et Koinè à Kafizin. Στο KARAGEORGHIS & MASSON 1988, 167-178.
- CONSANI, C. 1986. *Persistenza dialettale e diffusione della KOINH a Cipro. Il caso di Kafizin*. Πίζα: Giardini.
- DEGER-JALKOTZY, S. 1994. The post-palatial period of Greece: An Aegean prelude to the 11th century B.C. in Cyprus. Στο KARAGEORGHIS 1994, 11-30.
- EGETMEYER, M. 1992. *Wörterbuch zu den Inschriften im kyprischen Syllabar*. *Kadmos*, συμπλήρωμα 3. Βερολίνο & Νέα Υόρκη: De Gruyter.
- HINTZE, A. 1993. *A Lexicon to the Cyprian Syllabic Inscriptions*. Αμβούργο: Helmut Buske Verlag.
- KARAGEORGHIS, J. 1988. L'apport des gloses à notre connaissance du dialecte chypriote ancien. Στο KARAGEORGHIS & MASSON 1988, 181-198.
- KARAGEORGHIS, J. & O. MASSON, επιμ. 1988. *The History of the Greek Language in Cyprus*. Proceedings of an International Symposium sponsored by the Pierides Foundation (Λάρνακα, 8-13 Σεπτεμβρίου 1986). Λευκωσία: Zavallis Press.
- KARAGEORGHIS, V. 1988. The Greek language in Cyprus: The archaeological background. Στο KARAGEORGHIS & MASSON 1988, 1-8.

ΟΙ ΑΡΧΑΙΕΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΙ

- , επιμ. 1994. *Cyprus in the 11th Century B.C.* Proceedings of the International Symposium (Λευκωσία, 30-31 Οκτωβρίου 1993). Λευκωσία: A. G. Leventis Foundation & The University of Cyprus.
- MASSON, O. 1983. *Les Inscriptions chypriotes syllabiques. Recueil critique et commenté*. 2η έκδ. Addenda nova. Παρίσι: De Boccard.
- . 1994. La plus ancienne inscription chypriote syllabique (opheltau). *Cahier du Centre d'Études Chypriotes* 22:33-36.
- MERRILLEES, R. 1993. The languages of Cyprus. *Cahier du Centre d'Études Chypriotes* 20:3-17.
- MICHAELIDOU-NIKOLAOU, I. 1993. Nouveaux documents pour le syllabaire chypriote. *BCH* 117:343-347.
- MITFORD, T. B. 1980. *The Nymphaeum of Kafizin. The Inscribed Pottery. Kadmos*, συμπλήρωμα 2. Βερολίνο & Νέα Υόρκη: De Gruyter.
- RISCH, E. 1988. Le développement du chypriote dans le cadre des dialectes grecs anciens. Στο KARAGEORGHIS & MASSON 1988, 67-80.
- VANSCHOONWINKEL, J. 1994. La présence grecque à Chypre au XIe siècle av. J.-C. Στο KARAGEORGHIS 1994, 109-132.

Για την αρκαδική ειδικότερα

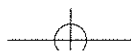
- DUBOIS, L. 1988. *Recherches sur le dialecte arcadien*. 1ος τόμ., *Grammaire*. 2ος τόμ., *Corpus dialectal*. 3ος τόμ., *Notes, Index, Bibliographie*. Bibliothèque des Cahiers de l'Institut de Linguistique de Louvain 33-35. Louvain-la-Neuve: Peeters.

3.3 ΠΑΜΦΥΛΙΑΚΗ, Α. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

- BILE, M., C. BRIKHE & R. HODOT. 1984. Les dialectes grecs, ces inconnus. *BSL* 79 (1): 155-203.
- BRIKHE, C. 1976. *Le Dialecte grec de Pamphylie. Documents et grammaire*. Bibliothèque de l'Institut français d'études anatoliennes d'Istanbul 26. Παρίσι: Maisonneuve.
- . 1991. Corpus des inscriptions dialectales de Pamphylie. Supplément III. Στο *Hellénika Symmiktá. Histoire, archéologie, épigraphie*, επιμ. P. Goukowsky & C. Brikhe, 15-27. Nancy: Presses Universitaires.
- . 1996. Corpus des inscriptions dialectales de Pamphylie. Supplément IV. *Kadmos* 35:72-83.
- BRIKHE, C. ET AL. 1985. Dialectologie grecque. *REG* 98:260-314. Βιβλιογραφία και κριτική ανασκόπηση μελετών που αφορούν στις διαλέκτους· εδώ ενδιαφέρουν κυρίως οι αρ. 87-88 και 136-143.
- BRIKHE, C. & R. HODOT. 1988. *L'Asie Mineure du Nord au Sud. Inscriptions inédites*. Nancy: Presses Universitaires.
- DUHOUX, Y. 1983. *Introduction aux dialectes grecs anciens. Problèmes et méthodes, recueil de textes traduits*. Série pédagogique de l'Institut de Linguistique de Louvain 12. Louvain & Παρίσι: Peeters.

3.4 Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗΣ, Α. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

- BABINIOTIS, G. 1992. The question of mediae in ancient Macedonian Greek reconsidered. Στο *Historical Philology: Greek, Latin and Romance*, επιμ. B. Brogyanyi & R. Lipp, 30-33. Current Issues in Linguistic Theory 87. Amsterdam & Φιλαδέλφεια: Benjamins.
- ΒΟΥΤΥΡΑΣ, Ε. 1993. Ένας διαλεκτικός κατάδεσμος από την Πέλλα. *Ελληνική Διαλεκτολογία* 3 (1992-1993): 43-48.
- . 1996. A propos d'une tablette de malédiction de Pella. *REG* 109:678-682.
- . 1998. *Διονυσιοφώντος γάμοι. Marital Life and Magic in Fourth Century Pella*. Amsterdam, Gieben.
- BRIKHE, C. & Α. ΠΑΝΑΥΟΤΟΥ. 1988. L'atticisation de la Macédoine: L'une des sources de la Koiné. *Verbum* 11:245-260.
- . 1994. Le macédonien. Στο *Langues indo-européennes*, επιμ. F. Bader, 205-220. Παρίσι: CNRS. Επισκόπηση και βιβλιογραφία.
- ΚΑΡΕΤΑΝΟΡΟΥΛΟΣ, Ε. 1995. Xennias, μακεδονίζων τῇ φωνῇ. *ArchEφ* 1993:13-30.
- ΜΟΣΧΟΝΗΣΙΩΤΗ, Σ., Α.-Φ. ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ & Θ. ΓΛΑΡΑΚΗ. 1997. Κατάδεσμος από την Αρέθουσα. Στο *Γλώσσα και Μαγεία: κείμενα από την αρχαιότητα*, επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης & D. Jordan, 193-200. Αθήνα: Ιστός.
- ΠΑΝΑΥΟΤΟΥ, Α. 1990. Des dialectes à la koinè : L'exemple de la Chalcidique. *Poikila* [Μελετήματα 10]: 191-228. Αθήνα & Παρίσι: De Boccard.
- ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ, Α. 1992. Οι μαρτυρίες των αρχαίων συγγραφέων για τη γλώσσα των Μακεδόνων. Στο *Η γλώσσα της Μακεδονίας*, επιμ. Γ. Μπαμπινιώτης, 186-194. Αθήνα: Ολκός.
- . 1993. Βιβλιογραφία για τις ελληνικές διαλέκτους και την Κοινή της αρχαίας Μακεδονίας. *Ελληνική Διαλεκτολογία* 3 (1992-1993): 113-145.

- . 1996. Διαλεκτικές επιγραφές της Χαλκιδικής, της Μακεδονίας και της Αμφιπόλεως. Στο *Επιγραφές της Μακεδονίας*. Γ' Διεθνές Συμπόσιο για τη Μακεδονία (Θεσσαλονίκη, 8-12 Δεκεμβρίου 1993), επιμ. Ε. Βουτυράς, 124-163. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.
- . 1997. Γλωσσολογικές και φιλολογικές μελέτες για τη γλώσσα των αρχαίων Μακεδόνων. Η νεότερη έρευνα. Στο *Μνήμη Μανόλη Ανδρόνικου*, 199-205. Παράρτημα Μακεδονικών 6. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.
- ΤΙΒΕΡΙΟΣ, Μ. 1989. Ἀργείων παῖς. *ΑρχΕφ* 1991:15-22.

3.5 ΔΩΡΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΙ, J. MÉNDEZ DOSUNA

- BARTONÉK, A. 1972. *Classification of the West Greek Dialects at the Time about 350 B.C.* Amsterdam: Hakkert.
- . 1973. Greek dialects of Archaic Sicily: their integration tendencies. *GLO* 5:71-89.
- BILE, M. 1988. *Le Dialecte crétois ancien. Étude de la langue des inscriptions. Recueil des inscriptions postérieures aux IC*. Αθήνα: École française d'Athènes.
- BILE, M., C. BRIKHE, C. DOBIAS-LALOU, L. DUBOIS & R. HODOT. 1988. Bulletin de bibliographie thématique et critique: Dialectologie-archéologie-histoire. III, Dialectologie grecque. *REG* 101:74-112.
- BRIKHE, C. επιμ., 1991α. *Sur la Crète antique. Histoire, écritures, langues*. Nancy: Presses Universitaires.
- . 1991β. La langue comme reflet de l'histoire ou les éléments non doriens du dialecte crétois. Στο BRIKHE 1991α, 43-77.
- BRIKHE, C. & M. BILE. 1991. Le dialecte crétois. Unité ou diversité? Στο BRIKHE 1991α, 85-138.
- BUCK, C. D. 1965. *The Greek Dialects. Grammar, Selected Inscriptions, Glossary*. Σικάγο & Λονδίνο: The University of Chicago Press.
- CHADWICK, J. 1976. Who were the Dorians? *PP* 31:103-117.
- COLVIN, S. 1995. Aristophanes: Dialect and textual criticism. *Mnemosyne* 48:34-47.
- CROSSLAND, R. A. 1985. La tradizione greca sulla migrazione dorica. Στο *Le origini dei greci. Dori e mondo egeo*, επιμ. D. Musti, 335-340. Bari: Laterza.
- DUBOIS, L. 1988. Bulletin épigraphique 631. *REG* 101:399-401.
- DUHOUX, Y. 1988. Les éléments grecs non doriens du crétois et la situation dialectale grecque au IIe millénaire. *Cretan Studies* 1:57-72.
- HAJNAL, I. 1987 & 1988. Zur Sprache der ältesten kretischen Dialektinschriften. 2 μέρη. *IF* 92:58-84' 93:62-87.
- JEFFERY, L. H. 1990. *The Local Scripts of Archaic Greece*. Αναθεωρημένη έκδοση με συμπλήρωμα του A. W. Johnston. Οξφόρδη: Oxford University Press.
- JEFFERY, L. H. & A. MORPURGO DAVIES. 1970. Ποινικαστάς and ποινικάζειν: BM 1969. 4-2,1, a new archaic inscription from Crete. *Kadmos* 9:118-156.
- MASSON, O. 1988. La dédicace argienne de Wriknidas. *REG* 101:170-172.
- MEIGGS, R. & D. LEWIS. 1988. *A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century B.C.* 2η έκδ. Οξφόρδη: Clarendon.
- MÉNDEZ DOSUNA, J. 1985. *Los dialectos dorios del noroeste. Gramática y estudio dialectal*. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca.
- . 1993α. El cambio de <ε> en <ι> ante vocal en los dialectos griegos: ¿una cuestión zanjada? Στο *Dialectologica Graeca* (Actas del II Coloquio Internacional de Dialectología Griega), επιμ. E. Crespo et al., 237-259. Μαδρίτη: Ediciones de la Universidad Autónoma de Madrid.
- . 1993β. Metátesis de cantidad en jónico-ático y heracleota. *Emerita* 61:95-134.
- MORALEJO ALVAREZ, J. J. 1973. *Gramática de las inscripciones delficas (Fonética y Morfología) (siglos VI-III a.C.)*. Santiago de Compostela: Universidad de Santiago de Compostela.
- . 1977. Los dorios: su migración y su dialecto. *Emerita* 45:245-267.
- RISCH, E. 1979. Die griechischen Dialekte im 2. vorchristlichen Jahrtausend. *SMEA* 20:91-111.
- . 1985. La posizione del dialetto dorico. Στο *Le origini dei greci. Dori e mondo egeo*, επιμ. D. Musti, 13-35. Bari: Laterza.
- RUIGH, C. J. 1984. Le Dialecte de Théocrite : dialecte cyrénien d'Alexandrie et d'Égypte. *Mnemosyne* 37:56-88.
- SIEWERT, P. 1987. Die neue Bürgerrechtsverleihung der Triphylier aus Masi bei Olympia. *Tyche* 2:275-277.
- THÉVENOT-WARELLE, A. 1988. *Le Dialecte grec d'Élide. Phonétique et phonologie*. Nancy: Presses Universitaires.
- TOD, M. N. 1933 & 1948. *A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century B.C.* 2 τόμ. Οξφόρδη: Oxford University Press.

